

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
ÜLDAJALOO OSAKOND

Helina Välb
NÕIDUMINE JA MAAGIA 12.–13. SAJANDI SKANDINAAVIA ÕIGUSTEKSTIDES
Bakalaureusetöö

Juhendajad: Kerli Kraus
prof. Anti Selart

Tartu 2021

Sisukord

Lühendid.....	3
Sissejuhatus	4
Allikad	8
Historiograafia.....	14
1 Euroopa ja Skandinaavia õigustraditsioon 11.–13. sajandil.....	16
1.1 Euroopa õigusruum ning õigustavad	16
1.2 Skandinaavia õigusruum ning õigustavad	18
2 Nõidumist ja maagiat käsitlev terminoloogia Skandinaavia õigustekstides.....	21
3 Allikatevahelised õigusterminoloogilised sarnasused ja erinevused.....	25
Kokkuvõte	30
Summary.....	32
Bibliograafia	33
Lisa 1. Terminoloogia	41

Lühendid

AM – Arnamagnæan'i käsikirjade kogu, Kopenhaageni Ülikool

DonVar – *E donatione variorum*, Taani Kuninglik Raamatukogu, Kopenhaagen

GKS – *Det Kongelige Bibliotek* – Taani Kuninglik Raamatukogu, Kopenhaagen

GL – *Guta lag*

GRG – *Grágás*

Klb – *Kristinna laga þáttir* – kirikuõiguse osa

GuL – *Gulapínglög*

Krb – *Kristendomsbolken, Kristenretten* – kirikuõiguse osa

Mhb – *Mannhelgebolken* – isikupuutumatususe osa

Holm – *Kungliga biblioteket* – Rootsi Kuninglik Raamatukogu, Stockholm

Kall – *Kalls Samling*, Taani Kuninglik Raamatukogu, Kopenhaagen

NRA – *Riksarkivet* – Norra rahvusarhiiv, Oslo

Sissejuhatus

Õigus, üks olulisemaid kultuurikategooriaid, on vahetult seotud kõigi ühiskondlike protsessidega. Sellest tulenevalt ei anna ka õigusallikad teavet pelgalt positiivse õiguse üksikaspektide kohta, vaid reflekteerivad kaasaegset ühiskonda tervikuna. Vastavalt on ka nüüdisaja õigusajaloolaste seas prevaleerivaks meetodiks uurida, kirjeldada ja analüüsida õiguslaseid allikaid mitte kitsalt normiloolisest perspektiivist, vaid kaasaegse ühiskonna mõjutegurite (nt: riiklik struktuur, religioon, kirjaoskuse levik) ja nende vastasmõju kontekstis. Kirjeldatud printsiibil keskaegsete kirjalike õigusallikate uurimine aitab seega tõlgendada ja mõista kaasaega tervikuna.¹

Uurimistöö keskmes on kõrgkeskaegse (11.–13. sajandi) Skandinaavia õigusruum, täpsem fookus on maagiat ja nõidumist (*resp* nõiakunsti) käsitleva õigusterminoloogia avaldumisel valitud kaasaegsetes allikates. Töö eesmärgiks on uurida ja analüüsida, kas ja millisel määral kajastavad Skandinaavia kui n-ö kristliku rajamaa allikad kaasaegses Lääne-Euroopas prevaleerivaid õigustavasid ja ühiskondlikke väärtuseid. Uurimuse aluseks on hüpotees, et kõrgkeskaegse Skandinaavia õigustekstides võib nõiakunstiga seotud terminitel olla Mandri-Euroopa õigustavadest erinev kasutuskontekst. Lähtekohaks on siinkohal asjaolu, et töös analüüsitavate allikate kirjanemise ajal oli Skandinaavia alles värskest kristianiseeritud piirkond,² mistõttu paganlikud tavad olid veel käibel ning kristlikud normid polnud jõudnud juurduda. Seega võib eeldada erinevust võrreldes Kesk- ja Lääne-Euroopa õigustavadega ning oletada, et vastavad erisused ilmnevad ka kaasaegsetes õigusallikates.

¹ **Melve, Leidulf.** Literacy Studies: Past Present, and Future. – Mulligan, Amy C; Mundal, Else (toim). *Moving Words in the Nordic Middle Ages*. Turnhout: Brepols, 2019, lk 15–36 (siin lk 31); **Nelken, David.** Comparative Legal research and Legal Culture: Facts, Approaches, and Values. – *Annual Review of Law and Social Science*, 12, 2016, lk 45–46 (siin lk 46–47); **Sunde, Jørn Øyrehagen.** Managing the Unmanageable – An Essay Concerning Legal Culture as an Analytical Tool. – Koch, Søren; Skodvin, Knut Einar; Sunde, Jørn Øyrehagen (toim). *Comparing Legal Cultures*. Bergen: Fagbokforlaget, 2017, lk 13–26 (siin lk 20); **Helland, Ingvill; Koch, Søren.** *Nordic and Germanic Legal Methods*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014.

² **Gelting, Michael H.** The Kingdom of Denmark. – Berend, Nora (toim). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 73–120; **Bagge, Sverre; Nordeide, Sæbjørg Walaker.** The Kingdom of Norway. – Berend, Nora (toim). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 121–166; **Blomkvist, Nils; Brink, Stefan; Lindkvist, Thomas.** The Kingdom of Sweden. – Berend, Nora (toim). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 167–213.

Uurimistöö põhifookus on õigustekstides esinevatel nõidumisega seotud terminite analüüsimisel. Teemakitsendus on tingitud asjaolust, et just kõrgkeskajal hakkas katoliku kirik kujundama arusaama nõidumisest.³ Kanoonilise õiguse kodifitseerimine langeb kokku 13. sajandi alguse paavstivõimu apogeega. Kiriku administratiivaparaat kujunes senisest komplitseeritumaks, ristikiriku geograafilised piirid laienesid, kujunes välja ettekujutus nõidusest, mis oli seotud ühendusse astumisega kuradi või deemonitega. Perioodi lõpust on ka andmeid mõningastest varajastest nõiaprotsessidest.⁴ Vastavalt võimaldab kõrgkeskaegse Skandinaavia õigusallikate uurimine teha järeldusi piirkonna õiguslikust ja kultuurilisest integreeritusest Ladina-Euroopaga.

Keskaegsele ettekujutusele hereesiast ja inkvisitsioonist pani alusel paavst Gregorius VII [1073–1085]. Paavst Innocentius III [1198–1216] pontifikaadi ajal kujunes lõplikult välja kontseptsioon ristsõjast paganate ja hereetikute vastu.⁵ Kirik määratles ketserluse kui millegi, mille tuum seisnes inimese kõrkuses ning tahtlikus ortodoksia kõrvaleheitmises, kus inimene valis teadlikult õige õpetuse asemel väär.⁶ Seejuures hakkas kirik samastama mõningaid maagilisi toiminguid hereesiaga,⁷ mistõttu tekkis vajadus tegeleda maagiaga seotud kuritegudega, sealhulgas nõidumisega. Selliseid kuritegusid oli väga keeruline tõendada, mistõttu tuli kasutada jumalakohtu abi – ordaale. Neljandal Lateraani kirikukogul (1215) avaldas Innocentius III ordaalide kasutamise suhtes tugevat vastumeelsust, mistõttu hakkas nende kasutamine 13. sajandil hääbuma.⁸

Ordaalidel põhinev kohtumõistmine asendati inkvisitsioonikohtutega, mille peamiseks eesmärgiks oli hoida alal katoliku kiriku religioosset puhtust, sh tegeleda ketserlusjuhtumitega. Paavst Aleksander IV [1254–1261] proovis 1258. aasta dekreedis inkvisitsioonikohtute ülesandeid üksikasjalikumalt reguleerida, sätestades, et inkvisiitorid võivad nõidusi puudutavaid kuritegusid uurida vaid juhul, kui need on ühemõtteliselt ketserlusega seotud.

³ Vt nt: **Moore, Robert Ian**. *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007, lk 137.

⁴ **Bailey, Michael D**. *Magic and Superstition in Europe. A Concise History from Antiquity to the Present*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2007, lk 78; üldiselt vt: **Moore, Robert Ian**. *The Formation of a Persecuting Society*.

⁵ **Kolpacoff Deane, Jennifer**. *A History of Medieval Heresy and Inquisition*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2011, lk 16–17.

⁶ *Ibid.*, lk 4.

⁷ **Bever, Edward**. *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008, lk 95.

⁸ **Bailey, Michael D**. *The Age of Magicians: Periodization in the History of European Magic*. Magic, Ritual, and Witchcraft, Volume 1, nr 1, 2008, lk 1–28 (siin lk 11);

Vt ka: **McAuley, Finbarr**. Canon Law and the End of the Ordeal. – *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol 26, No. 3, 2006, lk 473–513.

Kuivõrd kristlikud autoriteedid pidasid maagilisi tegevusi ning hereesiaid omavahel seotuks, oli kaasaegsetel võimalus paavst Aleksander IV piirangut küllaltki paindlikult tõlgendada.⁹ Tunnustatud inkvisitsioonikohtute ajaloo uurija Henry Charles Lea (1825–1909) on leidnud, et inkvisitsioonikohtud Skandinaaviasse ei jõudnud.¹⁰

Ilmalikus sfääris iseloomustab kõrgkeskaegset Euroopat kuningavõimu tugevnemine. 11.–13. sajandi Skandinaavias kasvas kiriku autoriteet, sellega kaasnes eesmärk välja juurida paganlikud tavad. Sarnaselt ülejäänud Euroopaga leidis kuningavõimu tugevnemine aset ka Skandinaavias.¹¹ Seejuures oli ühiskondlik ja majanduslik korraldus Skandinaavias piirkonniti eripalgeline.

Kõrgkeskaegset Norrat¹² iseloomustab agraarühiskond. Lääne-, Lõuna- ja Põhja-Norras elas rahvastik peamiselt rannikualadel.¹³ Maakogukondi nimetati *heruð*’iteks, mille keskuses asus kirik või *þing* (rahvakoosoleku paik).¹⁴ Kuigi formaalselt olid riigi kõige autoriteetsemateks institutsioonideks kuningas ja kirik, omasid õiguslikud kogud ehk *lögþing*’id kuningast suuremat õiguslikku võimu. *Þing* oli vabade meeste kogu, mis kohtus alati kindlaks määratud paigas, osalejaid ühendas allumine ühisele, *lögþing*’i poolt vastu võetud seadusele (*lög*’ile).¹⁵ Kuivõrd Norra kristliku kuningriigi loomisel oli oluliseks paganliku maailma ja selle traditsioonide väljajuurimine,¹⁶ oli ebajumala kummardamine ja selle seotus paganlike või üleloomulike jõududega miski, mida nii ilmalik kui vaimulik võim käsitlesid ühiskonda õõnestavana. Vastavalt olid näiteks (tuleviku) ennustamine, loitsimine ja nõidumine kategooriliselt keelatud. Selline arusaam oli Lääne-Euroopas üldlevinud.¹⁷ Seejuures on aga oluline arvesse võtta, et Skandinaavial oli kristlusega kokkupuuteid ka enne kohaliku kirikuorganisatsiooni loomist, mistõttu tuleb kristluse ning vanapõhja religiooni omavahelist

⁹ Bailey, Michael D. *The Age of Magicians*, lk 12.

¹⁰ Lea, Charles Henry. *A History of the Inquisition of Middle Ages*. Vol I, New York: Harper & Brothers, Franklin Square, 1888, lk 352.

¹¹ Vt ka: Vogt, Helle. *The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation*. Leiden, Boston: Brill, 2010, lk 95–104.

¹² Vt üldiselt: Bagge, Sverre; Nordeide, Sæbjørg Walaker. *The Kingdom of Norway*, lk 121–166.

¹³ Imsen, Steinar. Law and Justice in the Realm of the King of Norway. – Imsen, Steinar (toim). *Legislation and State Formation. Norway and its Neighbours in the Middle Ages*. Trondheim: Akademika Publishing, 2013, lk 15–38 (siin lk 18).

¹⁴ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm.). *The Older Gulathing Law*. London, New York: Routledge, 2021, lk 3–4.

¹⁵ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm.). *The Older Gulathing Law*, lk 6.

¹⁶ Bagge, Sverre; Nordeide, Sæbjørg Walaker. *The Kingdom of Norway*, lk 121–166 (siin eriti lk 135jj); Mundal, Else. Remnants of the Old Norse Heathendom in Popular Religion in Christian Times. – Salonen, Kirsi; Jensen, Kurt Villads; Jørgensen, Torstein (toim). *Medieval Christianity in the North. New Studies*. Turnhout: Brepols, 2013, lk 7–22 (siin eriti lk 13jj).

¹⁷ *Ibid.*, lk 68.

suhet uurides arvestada sellega, et mõlemad olid küllaltki dünaamilised ning ajas muutuvad.¹⁸ 13. sajandiks oli Norrasse rajatud üle 1000 kiriku ning riik oli haaratud üldisesse katoliku kiriku institutsionaalsesse võrgustikku.¹⁹

Islandi asustamisperioodiks võib pidada aastaid 870–930. Sellele järgnevat perioodi, 930.–1262. nimetatakse ajalookirjutuses Islandi Vaba Riigi ajaks. Kuivõrd tegemist oli tsentraliseerimata ühiskonnaga, ei mõisteta Islandit enne Norra krooniga liitmist riigina. Helgi Þorláksson on leidnud,²⁰ et kaasaegset Islandi ühiskonda kirjeldab „riigist“ paremini termin *þjóðveldið* (ühendus). Islandil ei olnud kuningat ja vürste ega ka kindlapiirilist ühiskondlikku hierarhiat. Kogukondi juhtisid kohalikud pealikud. Mõned pealikest saavutasid *goði* staatuse, mis tähendas, et neil oli kohustus osa võtta *alþing*’i tööst.²¹ Rahvakogu töös oli oluline isik, kelle ülesandeks oli igal aastal *alþing*’il seadusi ette kanda.²² Kristlus võeti Islandil vastu 999./1000. aasta *alþing*’i koosolekul.

Esimene piiskopkond rajati saarel 1082. aastal, kui Skáhholti piiskopiks sai Gissur, 1106. aastal valiti Hólari piiskopiks Jón Ögmundsson. Kirjeldatud perioodil suunati kogu fookus eelkristlike (siin *resp* paganlike) tavade tõrjumisele ning kristliku õpetuse juurutamisele.²³ 12. sajandil toimus saarel muutus – *goði*’de arv vähenes, kuid allesjäänute mõjuvõim kasvas. Kevadised rahvakogud kas jäeti ära või peeti neid ebaregulaarselt. 13. sajandi keskpaika iseloomustavad vastuolud kohalike pealike vahel. Sõjategevus kohalike ning Norra krooni toetavate pealike vahel algas 1235. aastal, kuid pealikel ei õnnestunud oma võimupositsioone säilitada. See viis 1262. aastal Islandi allutamiseni Norra kroonile.²⁴ Norra kuningas Håkon IV [1217–1263] koostas Islandi jaoks uue õiguskodeksi *Járnsíða*, mis võeti kasutusse 1271. aastal. See aasta markeerib iseseisva õigustraditsiooni lõppu Islandil.²⁵

¹⁸ Finnestad, Ragnhild Bjerre. The Study of the Christianization of the Nordic Countries. Some Reflections. – Ahlbäck, Tore (toim). *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names*, vol 13, 1990, lk 257–272 (siin lk 260–261).

¹⁹ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm.). *The Older Gulathing Law*, lk 5; Bagge, Sverre; Nordeide, Sæbjørg Walaker. The Kingdom of Norway, lk 149jj.

²⁰ Þorláksson, Helgi. Historical Background: Iceland 870–1400. – McTurck, Rory (toim). *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2005, lk 136–154 (siin lk 136).

²¹ *Ibid.*, lk 139.

²² *Ibid.*, lk 142.

²³ Þorláksson, Helgi. Historical Background: Iceland 870–1400, lk 145.

²⁴ *Ibid.*, lk 149–150.

²⁵ Wærdahl, Randi Bjørshol. *The Incorporation and integration of King’s Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195–1397*. Leiden, Bostson: Brill, 2011, lk 153–154.

Rootsi ning teiste Skandinaavia regioonide vahel esineb administratiivseid sarnasusi. Viikingiaegses Rootsis puudus keskne administratsioon, igal provintsil oli rahvakogu, õigus ning õigussüsteem. Näiteks Ojamaa kujunes küllaltki iseseisvaks piirkonnaks, kus kujunes välja kuningavõimust suhteliselt sõltumatu administratiivsüsteem. Rootsi kuningriigi alged jäävad viikingiaega, kui ümber Mälari järve asunud provintsid tunnistasid üht ja sama kuningat; piirkonna unifikatsioon toimus 12. sajandil.²⁶ Eelkristliku perioodi provintsiaalõiguste kohta on allikaid säilinud väga vähe. Napp allikmaterjal võimaldab siiski järeldada, et kõrgkeskaegse Rootsi provintsid ei erinenud administratiivselt ülesehituselt (rahvakogu, iseseisev õigussüsteem) teistest Skandinaavia provintsidest. Tõenäoliselt sisaldasid provintsiaalõigused kohalikel rahvakoosolekutel (*landsping'*idel) kokku lepitud ja vastu võetud sätteid.²⁷ Rootsi riigi ühtsuse idee tugevdamisele aitas kaasa Uppsala peapiiskopkonna loomine 1164. aastal; 12. sajandi teisel poolel rajati piirkonda mitmeid kloostrid. Sellest protsessist võitsid nii kirik kui ka riik, sest kloostrite juures hariduse omandanud isikud olid vajalikud ka kuninga administratsiooni jaoks.²⁸

Allikad

Kõrgkeskaegse Skandinaavia õigusallikad²⁹ on reeglina kirja pandud rahvakeeles,³⁰ ning eri tekstides esinev terminoloogia on pigem sarnane, ladina laensõnu tuleb ette harva. Sarnaselt Mandri-Euroopale lähtus ka Skandinaavia õiguse üleskirjutamine vanemast, suulisest õigustraditsioonist. Lisaks uuele õigusele esineb kirjalikes allikates ka vanu tavasid ja norme, mida tegelikult enam ei järgitud.³¹ Skandinaaviale on iseloomulik, et õiguse kirjanemises osalesid reeglina õiguslase erihariduseta inimesed, mistõttu on õpetatud õiguse kihistus

²⁶ Peel, Christine (toim). *Guta Lag and Guta Saga. The law and history of the Gotlanders*. London, New York: Routledge, 2015, lk 3.

²⁷ Sandvik, Godmund; Sigurðsson, Jón Viðar. Laws. – McTurk, Rory (toim). *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2005, lk 223–244, (siin lk 240); Imsen, Steinar. Law and Justice in the Realm of the King of Norway, lk 19–20.

²⁸ Vogt, Helle. *The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation*. Leiden, Boston: Brill, 2010, lk 50.

²⁹ Vt üldiselt: Wolf, Armin. *Gesetzgebung in Europa 1100–1500: zur Entstehung der Territorialstaaten*. München: C.H. Beck, 1996, lk 313–331; Strauch, Dieter. *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*. Berlin, New York: De Gruyter, 2011, lk 17–108; Vogt, Helle. *The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation*. Leiden, Boston: Brill, 2010.

³⁰ Tamm, Ditlev. How Nordic are the old Nordic Laws? – *Anuario de historia del derecho español*, No. 74, 2004, lk 9–22 (siin lk 9).

³¹ Sigurðsson, Jón Viðar; Pedersen, Frederik; Berge, Anders. Making and Using the Law in the North c. 900–1350. – Sigurðsson, Jón Viðar; Lottes, Guenther; Medijainen, Eero (toim). *Making, Using and Resisting the Law in European History*. Pisa: Plus-Pisa University Press, 2008, lk 37–64 (siin lk 39–41).

perioodi õigusallikates õhuke.³² Väheseid õigustekste on võimalik täpselt dateerida.³³ Allikaid on, nagu märgitud, säilinud vähe ning eri perioodid/regioonid on allikatega erinevas mahu kaetud. Seetõttu seisavad Skandinaavia õiguse uurijad tänapäeval silmitsi küsimusega, kuidas keskajal õigust päriselt rakendati.³⁴

Töö tugineb allikatele, mis on osaliselt vana õiguse üleskirjutused, mistõttu võib neis esineda tavasid ja norme, mis olid olemas juba enne õiguse kirja panemist; lisaks võimaldab vana õiguse tundmine hilisemates uurimistöodes mõista aspekte, mis on uude õigusesse üle kandunud. Uurimuses analüüsitakse Ojamaal kuni 17. sajandini kehtinud *Guta lag*'i, *Grágás*'t, mis kehtis Islandil enne saare allutamist Norra poolt, ning Lääne-Norras 11.–13. sajandini kehtinud *Gulapínglög*'i. Allikad valiti selle alusel, et need esindaksid Skandinaavia eri piirkondi ja võimaldaksid seeläbi leida võimalikke piirkondlikke erisusi ja sarnasusi maagia ja nõiduse tõlgendamisel. Kuivõrd töö eesmärgiks on analüüsida õigusallikaid, mis esindaksid ka potentsiaalset suulist õigustraditsiooni, jäid vaatluse alt välja Skandinaavia uut õigust käsitlevad allikad.

Lääne-Norras kehtinud maaõiguse *Gulapínglög*'i (edaspidi: GuL) kirjapaneku aeg ei ole teada. See võis toimuda kuningas Olav Haraldssoni [1066–1093] valitsusajal või isegi varem. Lisaks n-ö uuele õigusele sisaldab GuL ka varasemate, tõenäoliselt juba 10. sajandist pärinevate suuliste tavade üleskirjutusi. Õigusallika teksti iseloomustab konkreetse ja läbiva struktuuri puudumine. Sellise ülesehituse põhjuseks on tõenäoliselt asjaolu, et allika korduval täiendamisel ei toimetanud kirjutajad varasemat tekstiversiooni üle. GuL sisaldab eri aegadest pärit kihistusi. Näiteks kuningas Magnus Erlingssoni [1161–1184] ajal täiendati seaduskogu põhjalikult, mistõttu on tekstis esindatud nii kuningas Olavi kui ka Magnuse sätteid (eelkõige nähtavad peatükkides 1–33). Eristamaks eri valitsejate kehtestatud norme, lisati Magnus Erlingssoni ajal teksti punaste tähtedega Olavi ning Magnuse nimed.³⁵

³² Pihlajamäki, Heikki. 'Swimming the Witch, Pricking for the Devil's Mark': Ordeals in the Early Modern Witchcraft Trials. – Journal of Legal History, 21:2, 2000, lk 35–58 (siin lk 40); Vt näiteks ka: Korpiola, Mia. High and Late Medieval Scandinavia. Codified Vernacular Law and Learned Legal Influences. – Pihlajamäki, Heikki; Dubber, Markus D; Godfrey Mark (toim). *The Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford: Oxford University Press, 2018, lk 378–403.

³³ Vogt, Helle. *The Function of Kinship*, lk 63–64.

³⁴ Tamm, Ditlev. How Nordic are the old Nordic Laws, lk 10.

³⁵ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm.). The Older Gulathing Law, lk 8–9; Bagge, Sverre; Nordeide, Sæbjørg Walaker. The Kingdom of Norway, lk 161–162.

GuL on säilinud seitsmeteistkümnes manuskriptis, millest kümmet on võimalik tekstikriitiliselt analüüsida. Seejuures on oluline, et käesolevas töös analüüsitud allikas on nn vanem *Gulapínglǫg*, nooremast *Gulapínglǫg*'ist on säilinud vaid kirikuõigust käsitlev osa. Peamine ning peaaegu täielikult säilinud manuskript DonVar 137 4to³⁶ (nimetatakse ka *Codex Rantzovianus*'eks, säilitatakse Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus) pärineb ca 1260. aastast. Vanemad fragmendid on AM 315 e ning AM 315 f (hoitakse Kopenhaageni Ülikoolis), mis pandi kirja 1200.–1250. aastatel. Teine keskaegne tervikmanuskript NRA 1 B on kirja pandud ca 1200.–1250. aastatel. Käsikiri AM 309³⁷ pärineb 14. sajandi keskpaigast.³⁸

GuL-i on tõlkinud ning publitseerinud Rudolf Keyser (1803–1864) ja Peter Andreas Munch (1810–1863) 1846. aastal ilmunud „Norges gamle Love“ esimeses köites ning Bjørn Eithun Magnus Rindal ja Tor Ulset 1994. aastal ilmunud publikatsioonis „Den eldre Gulatingslova“. Finn Hødnebo (1919–2007) ning Rindal publitseerisid *Codex Rantzovianus*'e – „Den eldre Gulatingsloven“. GuL-i on 1751. aastal taani keelde tõlkinud Hans Paus (1710–1770), inglise keelde 1935. a Laurence Marcellus Larson (1868–1938) ning 2021. aastal Erik Simensen, saksa keelde Rudolf Meissner (1863–1941) 1935. aastal ning norra keelde Knut Robberstad (1899–1981) 1981. aastal.³⁹

Allika tekst peegeldab põllumajandusliku kogukonna siseelu: selles käsitletakse majanduslikke tehingud, abielu, orjandust, pärimist, solvangud, elu ja vara kahjustamist, varguseid, põlluharimist, vaidluseid, sotsiaalset kihistumist. Knut Helle (1930–2015) on juhtinud tähelepanu asjaolule, et osa allikatekstist „näib olevat justkui ühiskondlik leping rahva ning kiriku ja kuninga vahel, seejuures on välja toodud vastastikused õigused ja kohustused“. Isikuõigused on kindlaks määratud ning hüvitiste ja trahvide suurused pandi paika vastavalt õiguserikkumise raskusastmele.⁴⁰ Siinse töö koostamisel on kasutatud 2021. aastal ilmunud Erik Simeseni allikatõlget⁴¹. Simeseni publikatsiooni aluseks on 1994. aastal ilmunud „Den eldre Gulatingslova“, mis tugineb käsikirjale DonVar 37 4to. Teisi manuskripte on Simensen kasutanud juhul, kui nad sisaldavad täiendavat informatsiooni.⁴² Maagiat ja nõidumist

³⁶ **Taani Kuninglik Raamatukogu.** DonVar 137 4to. Kättesaadav: <http://onp.ku.dk/onp/onp.php?m7459> (21.05.2021).

³⁷ **Kopenhaageni Ülikool.** AM 309. Kättesaadav: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?m339> (21.05.2021).

³⁸ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm). The Older Gulathing Law, lk 8–13.

³⁹ *Ibid.*, lk 13–14.

⁴⁰ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm). The Older Gulathing Law, lk 8.

⁴¹ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm). The Older Gulathing Law. London, New York: Routledge, 2021.

⁴² *Ibid.*, lk 14.

käsitlevad sätted leiduvas allika kirikuõigust (*Kristendomsbolken*) ning isikupuutumastust (*Mannhelgebolken*) reguleerivates osades (edaspidi vastavalt Krb ja Mhb).

Ojamaal kehtinud *Guta lag*'i (edaspidi: GL) teksti kirja panemise aja kohta on mitmeid teooriad. Johan Hadorph (1630–1693), Pehr Arvid Säre (1811–1887) ning Johan Jakob Nordström (1801–1874) esindasid seisukohta, et GL pärineb 12. sajandist või isegi veel varasemast ajast. Allikmaterjali selle kinnitamiseks on väga vähe, mistõttu ei ole tegu prevaleeriva arvamusega. Richard Steffen (1862–1948) oletas, et GL koostati Lundi peapiiskopi Andreas Suneseni [1201–1228] algatusel 1220. ja 1250. aastate vahel. Carl Johan Schlyteri (1795–1888) teooria kohaselt koostati õigustekst 13. sajandi lõpukümnenditel; Elsa Sjöholmi seisukoht on, et GL-i tekst valmis nii-öelda vastuseks Magnus Erikssoni maaseadusele. Praegu on prevaleerivaks arusaam, et GL pandi kirja 13. sajandi esimeses pooles. Seejuures on oluline märkida, et mitmed sätted GL-ist võivad pärineda eelkristlikust ajast.⁴³

Allika tekst on säilinud kaheksas käsikirjas, millest kaks on keskaegsed gutnikeelsed pärgament- ning pabermanuskriptid. Neist käsikirja Holm B 64 (ca 1350) hoitakse Stockholmi Kuninglikus raamatukogus ning AM 54 4to⁴⁴ (1578. a koopia 1470. a käsikirjast) säilitatakse Kopenhaageni ülikoolis. Teised kuus manuskripti on järgnevad: pärgamentmanuskript, mis on kirja pandud nii keskülem- kui ka keskalamsaksa keeles (Holm B 65); kaks 16. sajandi taanikeelset pabermanuskripti (AM 55 4to, Holm C 81 4to); üks taanikeelne paberil käsikiri, mida on täiendatud hilisemate sätetega (GKS 3363 4to) ning kaks 18. sajandist pärinevat gutnikeelset pabermanuskripti (Kall 650 4to, Holm B 68 4to). Lisaks on neli käsikirja, mis sisaldavad õiguse lisa, mida kutsutakse *Guta saga*'ks.⁴⁵

GL-i vanim trükiversioon pärineb Johan Hadorphilt (1630–1693) 1687. aastast ning sisaldab ainult manuskripti Holm B 64 ning *Guta saga* teksti. Teine väljaanne⁴⁶ avaldati 1818. aastal Karl Schildeneri (1777–1843) poolt. See põhineb manuskriptidel Holm B 65 ning Holm B 64, lisatud on ka saksakeelne tõlge. Juba põhjalikuma tõlke⁴⁷ tegi 19. sajandi keskel Carl Johan Schlyter (1795–1888) – seda põhjalikult kommenteeritud tõlget peetakse tänaseni üheks

⁴³ Peel, Christine (toim). *Guta Lag and Guta Saga. The law and history of the Gotlanders*. London, New York: Routledge, 2015, lk 21–22.

⁴⁴ **Kopenhaageni Ülikool**. AM 54 4to. Kättesaadav: <http://digitalesamlinger.hum.ku.dk/Home/Samlingerne/5559> (21.05.2021).

⁴⁵ Peel, Christine (toim). *Guta Lag and Guta Saga*, lk 3–7.

⁴⁶ Schildener, Karl (toim). *Guta-Lagh das ist: Der Insel Gothland altes Rechtsbuch*. Greifswald: In Commission bei Ernst. Mauritius, 1818.

⁴⁷ Schlyter, Carl Johan (toim, tlk). *Codex iuris gotlandici, cum notis critics, variis lectionibus, nova versione suecana, glossariis et indicibus nominum propriorum: Gotlands-lagen*. Lund: Berlingska Boktryckeriet, 1852.

paremaks. Viimased põhjalikumad uurimused GL-ist on avaldanud Tore Gannholm 1994. aastal ning Christine Peel 2015. aastal. Peel on Gannholmi uurimust nimetanud mõnedes aspektides kasulikuks, kuigi viimase sissejuhatuses sõnastatud argumendid ei ole Peeli hinnangul teaduslikult kontrollitavad.⁴⁸ Sama võib tegelikult tõdeda ka mitmete teiste 19. sajandi õigusajalooliste uurimuste kohta.

Ojamaa ühiskonnas domineerisid taluomanikud, neile lisandusid renditalupojad, maata talupojad, sulased ja orjad. Allikas on küll mitmesuguseid kirikut ja religiooni puudutavaid sätteid, kuid erinevalt teistest kaasaegsetest Rootsi provintsiaalõigustest ning Taani Skåne õigusest esinevad need n-ö laialipillutatuna ega ole koondatud kirikuõigust käsitlevaks osaks. GL erines teistest Rootsi provintsiaalseadustest suurel määral. Kui kõik Rootsi mandrialade seadused asendati aastail 1347.–1352. kuningas Magnus Erikssoni [1319–1364] maaõigusega, siis Ojamaa jäi sellest protsessist välja ning säilitas oma õiguse 1645. aastani. GL tekstis ei ole ühtki osutust Rootsile, lisaks on silmatorkav vähene tähelepanu protsessiõigusele – allikas ei puudutata kohtuprotsesside läbiviimise korda jmt.⁴⁹ Siinses töös on kasutatud Christine Peeli 2015. aastal avaldatud allikatõlget „Guta Lag and Guta Saga. The law and history of the Gotlanders“⁵⁰, mis põhineb kahel keskaegsel gutnikeelsel manuskriptil.

Islandi Vaba Riigi aegseid seadusi nimetatakse *Grágás*’eks (edaspidi: GRG). Õigusajaloolased Andrew Dennis, Peter Foote ja Richard Perkins on hinnanud, et kuigi kõik GRG-es sisalduvad sätted on Islandil eri ajaperioodidel käibinud, on alust arvata, et mitmed normid olid kirja panemise ajaks tegelikult oma kehtivuse juba kaotanud.⁵¹ Õigus jõudis Islandile Lääne-Norrast – selle tõi maale norralane Úlfjótr, kelle järgi hakati esimesi seadusi nimetama Úlfjótri seadusteks. *Íslendingabók*’i järgi otsustati Islandi 1117. aasta rahvakoosolekul, et õigus tuleb kirja panna. Seda daatumit võib pidada Islandi õiguse üles kirjutamise alguseks.⁵²

⁴⁸ Peel, Christine (toim). *Guta Lag and Guta Saga*, lk 25–26.

⁴⁹ Peel, Christine (toim). *Guta Lag and Guta Saga*, lk 10, 12.

⁵⁰ Peel, Christine (toim). *Guta Lag and Guta Saga. The Law and History of the Gotlanders*. London, New York: Routledge, 2015.

⁵¹ Dennis, Andrew; Foote, Peter; Perkins, Richard (tlk). *Laws of Early Iceland: Grágás; The Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts*. Vol I. Winnipeg: University of Manitoba Press, 1980, lk 9–10.

⁵² *Ibid.*, lk 3.

GRG-ses sätestatu on säilinud kahes käsikirjas (GKS 1157⁵³ hoitakse Stockholmi Kuninglikus raamatukogus; AM 334⁵⁴, hoitakse Kopenhaageni ülikoolis). Esimene neist on kirja pandud 1260. aasta paiku ning teine ca 1280. aastal, kuid seniajani ei ole teada, kelle jaoks ning kelle poolt. Stefán Karlssoni hinnangul on mõlema manuskripti põhiosa kirja pandud ühe isiku poolt. Seejuures võivad mõlemad manuskriptid ilmetada kaasaegsete teadlikkust Islandi poliitilistest probleemidest – alates 1220. aastatest sekkus Norra kroon üha enam Islandi siseasjadesse. Enne Islandi allutamist, see tähendab enne 1262.–1264. aastat, võisid mõned islandlased tunda vajadust kindlustada kirjas see, mis oli nende saarel seaduseks või mida võis selleks pidada.⁵⁵ Käsikiri AM 334 on GKS 1157-st paremini organiseeritud, ent ei sisalda kõiki sätteid, mis on esindatud GKS 1157-s. Maagiat ja nõidumist käsitlev on kirja pandud allika kirikuõiguse osas (*Kristinna laga þátttr* – edaspidi Klb), mida iseloomustab fakt, et see ei pärinenud Hafliði raamatust (Hafliði Másson oli kohalik Islandi pealik, kelle eestvedamisel õigus üles kirjutati, selle tõttu kutsuti esimest õiguse üleskirjutust Hafliði raamatuks), vaid koostati piiskoppide ja teiste vaimulike poolt aastatel 1122–1133. Tõenäoliselt ühtlustati siis juba olemasolevad tavad, tegemata suuremahulisi täiendusi.⁵⁶

Mitmetes Skandinaavia varajastes õigustekstides esineb vanasõnaline lausung, mida peetakse tavaliselt tõendiks suulise õigustraditsiooni säilimise kohta. GRG-s ei ole selle olemasolu ühemõtteliselt määratletav. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et Hafliði raamatut koostanud kirjutajad soovisid anda tekstile rahvakogudel suuliselt ette kandmiseks sobivat vormi, kuid hilisemad redaktsioonide ning täienduste autorid seda enam ei prioritseerinud.⁵⁷ Esimese allikatõlke koostas 1829. aastal Jean-Marie Pardessus⁵⁸. Selles töös kasutatakse Andrew Dennise, Peter Foote'i, Richard Perkinsi tõlget⁵⁹, mis põhineb manuskriptidel GKS 1157 ja AM 334. Tõlke autorid on aluseks võtnud Vilhjálmur Finseni (1823–1892) tõlket⁶⁰.

⁵³ **Taani Kuninglik Raamatukogu.** GKS 1157. Kättesaadav: <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/GKS02-1157> (21.05.2021).

⁵⁴ **Kopenhaageni Ülikool.** AM 334. Kättesaadav: <https://handrit.is/en/manuscript/view/is/AM02-0334> (21.05.2021).

⁵⁵ Dennis, Andrew; Foote, Peter; Perkins, Richard (tlk). *Laws of Early Iceland: Grágás*, lk 9–14.

⁵⁶ *Ibid.*, lk 16.

⁵⁷ Dennis, Andrew; Foote, Peter; Perkins, Richard (tlk). *Laws of Early Iceland: Grágás*, lk 15.

⁵⁸ Pardessus, J.-M.; Sveinbjörnsson, Þórður; Schlegel, J.F.W (tlk). *Hin forna lögbók Islendinga sem nefnist Grágás. Codex juris Islandorum antiqvissimus, qvi nominatur Grágás*. Havniæ, sumptibus legati Arnæmagnæani, typis H. Thiele, 1829.

⁵⁹ Dennis, Andrew; Foote, Peter; Perkins, Richard (tlk). *Laws of Early Iceland: Grágás; The Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts. Vol I.* Winnipeg: University of Manitoba Press, 1980.

⁶⁰ Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás, Islændernes lovbog i fristatens tid*. Kopenhaagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1852; Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás, Islændernes lovbog i fristatens tid*. Kopenhaagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1870; Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás efter det Arnemagnanske Haandskrift Nr. 334 fol., Stadarhólsbók*. Kopenhaagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1879; Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás. Stykker, som findes i det Arnemagnæanske haandskrift nr. 351 fol., Skálholtsbók, og en række andre haandskrifter*,

Kuivõrd mitmes manuskriptis puuduvad sätetel või peatükkidel numbrid, on järgnevalt kasutatud allikapublikatsioonide peatüki- ja punktijaotust.

Historiograafia

Ikka ja jälle seisavad uurijad vastamisi probleemiga, kas ja kui palju on Skandinaavia õiguse kujunemist mõjutanud mandrieuroopa õigustraditsioon. 19. sajandi õigusajaloolased Konrad von Maurer (1823–1902) ning Karl von Amira (1863–1945) esindasid seisukohta, et keskaegse Skandinaavia õigus oli seotud germaani õigusega ja seda võib kasutada allikana algupärase germaani õiguse uurimisel. Amira kirjutas 1882. aastal sel teemal ka kaks köidet „Nordgermanisches Obligationenrecht“⁶¹, milles keskendus eelkõige põhjagermaani võlaõigusele. Ditlev Tamm'i (sünd 1946) hinnangul ei saa Skandinaavia õigust pidada muistse germaani õiguse näiteks, mistõttu Amira tööd on tänapäeva õigusajaloolaste poolt jäetud kõrvale. Sellega on katkenud ka seos Põhjamaade ja Saksa õigusajaloo uurimise vahel.⁶² Tamm'i hinnangul tuleb Skandinaavia õigust uurides arvestada sellega, et kirja pandud õigus ei tarvitsenud alati olla väga vana. Christine Ekholst on aga seisukohal, et Skandinaavia provintsiaalõiguseid iseloomustab asjaolu, et nendest peegeldub nii vanu tavasid kui ka uut õigust.⁶³ Nüüdisajal keskenduvad õigusajaloolased küsimusele, kas keskaegsetes Põhjamaade õigusallikates esineb see eriline „miski“, mis on spetsiifiline ning omane vaid Skandinaaviale, või tuleks Skandinaavia õigust uurides keskenduda eraldi Taani, Rootsi ning Norra õigustraditsioonidele.⁶⁴

Esimese Taani õigusajaloo ülevaate avaldas 1769. –1776. a Peder Kofod Ancher (1710–1788), kes oma töös „En Dansk Lov-Historie“ keskendus vaid Taani õigusele. 19. sajandil kirjutas mõjuka teose sakslane Karl Friedrich Eichhorn (1781–1854) „Deutsche Rechtsgeschichte“, Eichhornist sai inspiratsiooni taanlasest ajaloolane Janus Lauritz Andreas Kolderup-Rosenvinge (1792–1850). Kolderup-Rosenvinge leidis, et Taani õigustraditsiooni osaks oli ka kirjutamata õigus, lisaks oli ta esimene, kes juhtis tähelepanu keskaegse Skandinaavia õiguse

tilligemed et ordregister til Grágás, oversigter over haandskrifterne, og facsimiler af de vigtigste membraner, udg. af Kommissionen for det Arnemagnæanske legat. Kopenhagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1883.

⁶¹ von Amira, Karl. *Nordgermanisches Obligationenrecht: Bd. Altschwedisches Obligationenrecht*. Leipzig : Verlag von Veit & Comp, 1882.

⁶² Tamm, Ditlev. How Nordic are the old Nordic Laws, lk 11; vt üldiselt: Helland, Ingvill; Koch, Sören. *Nordic and Germanic Legal Methods*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014.

⁶³ Ekholst, Christine. Defending One's Rights: Aspects of Violence, Honor and Gender in Swedish Medieval Law. – *Revue d'histoire nordique*, vol 4, nr 10, 2007, lk 189-205, (siin lk 193).

⁶⁴ Tamm, Ditlev. How Nordic are the old nordic Laws, lk 11–12.

seostele kanoonilise õigusega. 20. sajandi juhtivaks Taani õigusajaloolaseks oli Poul Johannes Jørgensen (1873–1947), kelle uurimused tõid kaasa uue arusaamise vana õiguse kirja panemise printsiipide ja eesmärkide kohta. Jørgensen viis tähelepanu sellele, kuidas allikaid arheograafilisest seisukohast analüüsides oli võimalik leida erinevaid kronoloogilisi kihte. Möödunud sajandi uurijatest väärivad siinkohal ära märkimist ka Stig Iuul, Ole Fenger, Sten Gagnér ja Elsa Sjöholm. Stig Iuul (1907–1969) uuris oma 1940. aastal ilmunud monograafias „Fællig og Hovedlod“ keskaegse Skandinaavia perekondlikku omandiõigust. 1971. aastal ilmus Ole Fengeri (sünd 1931) poolt uurimus, mis keskendus vaenuõigusele ning meherahale – „Fejde og Mandebod“.⁶⁵ Keskaegset Rootsi õigust on uurinud ka Sten Gagnér (1921–2000) ja Elsa Sjöholm (sünd 1923), kellest esimene on põhjalikult keskendunud *Upplandslagen*’i dateerimisküsimusele ning viimane esindab seisukohta, et Rootsi õiguse üleskirjutuste puhul on tegu täiesti uue õigusega, millel puudub side vanema traditsiooniga.⁶⁶

Keskaegset Skandinaavia õigust on keeruline uurida – kuivõrd ei ole teada, kuidas enne 16. sajandit õigust reaalselt ellu viidi, põhinevad paljud vanemas historiograafias esinevad väited ning hinnangud oletustel. Nüüdisaja õigusajaloolaste seas prevaleerib pigem arusaam, et Skandinaavia õiguse päritolu ning positsiooni uurimiseks on sobiv uurida ja analüüsida kogu Euroopa laiemat konteksti.⁶⁷

Avaldan tänu oma bakalaureusetöö juhendajatele Kerli Krausile ja Anti Selartile, kelle edasiviivad ja motiveerivad nõuanded ning konstruktiivne tagasiside muutsid töö kirjutamisprotsessi meeldivaks.

⁶⁵ *Ibid.*, lk 14–16.

⁶⁶ **Tamm, Ditlev.** How Nordic are the old Nordic Laws, lk 18.

⁶⁷ *Ibid.*, lk 20.

1 Euroopa ja Skandinaavia õigustraditsioon 11.–13. sajandil

Peatükk annab teemapüstituse kontekstis ülevaate kõrgkeskaegse Euroopa ja Skandinaavia õigustraditsioonist. Seejuures on lähema vaatluse all küsimus, millisel määral pöörati õigustekstides tähelepanu maagiale ja nõiakunstile ning sellega seonduvale temaatikale.

1.1 Euroopa õigusruum ning õigustavad

11. ja 12. sajandi Lääne-Euroopat ilmestavad märkimisväärsed ühiskondlikud, sealhulgas üldkultuurilised ja õiguslikud protsessid, millest õigusajaloos rõhutatakse enim ülikoolide kujunemist ja rajamist, kirikliku võimuaparaadi välja kujunemist ja tsentraliseerimist ning kanoonilise ja (regionaalse) ilmaliku õiguse kodifitseerimist.⁶⁸ Akadeemilise õigusteaduse ja õigusõppe alguseks loetakse ajalookirjutuses Bologna ülikooli rajamist (1088).⁶⁹ Bolognas ja sellele järgnevalt rajatud ülikoolides õppinud isikud hakkasid kujundama Euroopa õiguslikku ilmet. Kõrgkeskaja lõpuks süstematiseeriti kanooniline õigus. Seejuures hakkas õigusega tegelemine nõudma rohkem oskusi ja eelteadmisi, mistõttu akadeemilise õigusharidusega isikute olulisus ühiskonnas kasvas.⁷⁰

12. ja 13. sajand löid aluse sellele, kuidas maagiaga seotud kuritegusid järgnevad viis sajandit käsitleti.⁷¹ Maagia ei olnud keskaja inimese elus midagi harukordset – ka mitmed meditsiinilised protseduurid sisaldasid „nõiduse“ elemente. Selliseid ravivõtteid kasutasid habemeajajad, ämmaemandad ning külaravitsejad, kes leidsid oma pigem vähestele anatoomiateadmistele tuge mitmesugustest loitsudest, amulettidest ja ravivõtetest. See hägustas piire meditsiini ja nõiakunsti vahel. Seejuures usuti nii tervendava kui kahjustava maagia võimalikkusesse. Niinimetatud tervendava nõiduse (nt: loomi ja inimesi tervendav, viljasaaki kaitsev tegevus) kasutamist ei tarvitsenud inimene varjata, küll aga pidi oma tegevust varjama

⁶⁸ Bailey, Michael D. The Age of Magicians, lk 9.

⁶⁹ Winroth, Anders. The Teaching of Law in the Twelfth Century. – Vogt, Helle; Münster-Swendsen, Mia (toim). *Law and Learning in the Middle Ages*. Kopenhaagen: Djøf Publishing, 2006, lk 41–62 (siin 41, 61); Brundage, James Arthur. *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago; London, 2008, lk 219 – 282 (siin eriti lk 221–230).

⁷⁰ Kolpacoff Deane, Jennifer. *A History of Medieval Heresy and Inquisition*, lk 13–14; Brundage, James Arthur. *The Medieval Origins of the Legal Profession*, lk 125.

⁷¹ Bailey, Michael D. The Age of Magicians, lk 13.

isik, kes püüdis maagia abil teistele kahju teha. Arvati, et maagia abil võib põhjustada haigusi, vigastusi ning surma, kutsuda esile loomade haigestumist (sh piimalehmade ahtraks muutmist), allutada teist inimest oma kontrolli alla ning mõjutada ilma, sh kutsuda esile ikaldust.⁷² Vigastusi ning kahju tekitava nõiduse eest ka karistati.⁷³ Lisaks valitses, nagu eespool kirjeldatud, arusaam, et mitmed maagia vormid on seotud ketserlusega.⁷⁴

Üheks lihtsamini äratuntavamaks nõiduse praktiseerimise vormiks oli loits.⁷⁵ Vaimulikud olid taunival seisukohal igasuguse maagia kasutamise suhtes, sest arvati, et see võib kaasa tuua demonite väljakutsumise. Tegevusi, mille abil inimene soovis saavutada midagi, mida jumalik abi ei võimalda, peeti ebausku ilminguteks.⁷⁶ Kõige ühemõttelisemalt taunis kirik ennustamist, sest see oli vastu Jumala poolt inimesele antud vabale tahtele; lisaks kardeti, et ennustamine võib panna ilmikuid kahtlema Jumala kõikvõimsuses.⁷⁷

Nõidumisena käsitletavaid kuritegusid oli väga keeruline tõendada. Lahenduseks oli kasutada jumaliku kohtu abi ehk ordaale.⁷⁸ Ordaalide kasutamine vähenes 13. sajandi jooksul, sest Neljandal Lateraani kirikukogul (1215) suhtus paavst Innocentius III neisse taunivalt.⁷⁹ Ordaalide rakendamine tõi kaasa teiste inimeste vigastamise. Kuivõrd selline tegevus oli vaimulikule sobimatu, keelati 1215. aastal vaimulikel ordaale läbi viia. Kenneth Penningtoni hinnangul kadus ordaalide kasutamine kiriklikest kohtutest juba 12. sajandil, s.o enne nende ametlikku keelustamist.⁸⁰ Inglismaal kuulutati ordaalide keeld välja kohe pärast mainitud kirikukogu, teistes piirkondades juurdus reegel aeglasemalt. 1300. aastaks olid ordaalid Euroopa õiguspraktikast peaaegu kadunud – need asendusid piinamisega.⁸¹

⁷² **Bailey, Michael D.** *Magic and Superstition in Europe. A Concise History from Antiquity to the Present*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2007, lk 78–81.

⁷³ **Bever, Edward.** *The Realities of Witchcraft and Popular*, lk 1.

⁷⁴ *Ibid.*, lk 95.

⁷⁵ **Bailey, Michael D.** *Magic and Superstition in Europe*, lk 83.

⁷⁶ *Ibid.*, lk 84.

⁷⁷ *Ibid.*, lk 89.

⁷⁸ Vt üldiselt: **van Caenegem, Raoul Charles.** *Legal History. A European Perspective*, London, Rio Grande: The Hambledon Press, 1991, lk 71–115.

⁷⁹ **Bailey, Michael D.** *The Age of Magicians*, lk 11.

⁸⁰ **Pennington, Kenneth.** *The Fourth Lateran Council, its Legislation and the Development of Legal Procedure.* – Melville, Gert; Helmrath, Johannes (toim). *The Fourth Lateran Council. Institutional Reform and Spiritual Renewal*. Affalterbach: Didymos-Verlag, 2017, lk 41–56 (siin lk 49).

⁸¹ **Palmer, Robert C.** *Trial by Ordeal.* – *Michigan Law Review*, volume 87, nr 6, 1989, lk 1547–1556 (siin lk 1553–1554).

Ordaalide abil kohtumõistmise asemele kujunesid inkvisitsioonikohtud, mille ülesandeks sai ka nõidust puudutavate küsimuste lahendamine. Võrreldes ordaalidega, oli inkvisitsiooniprotsess tõhusam kohtupidamise vahend.⁸² Paavst Aleksander IV 1258. aasta dekreediga sätestati, et inkvisiitorid võisid maagiaküsimusi lahendada, kui need olid otseselt ketserlusega seotud. Kanooniline õigus sätestas hereesia eest kõige karmima karistusena isiku ekskommunitseerimise, ilmalikus õiguses oli selle vasteks pagendus või surmanuhtlus.⁸³ Süüdistus nõidumises kui ühes hereesia äärmuslikus vormis päädis tavaliselt samuti hukkamisega. Siinkohal oli oluline, kas nõidumisega kaasnes isikuvastane või varaline kahju.⁸⁴ Keskaegsele õigusemõistmisele oli omane ka konfliktide lahendamine rahalise hüvitise abil. Süüdimõistetuile, kel puudusid rahalise hüvitise tasumiseks vajalikud vahendid, määrati pagendus või mingisugune füüsiline karistus.⁸⁵

1.2 Skandinaavia õigusruum ning õigustavad

Sarnaselt kõrgkeskaegse Mandri-Euroopaga leidsid ka Skandinaavia õigusruumis ja -tavades aset märkimisväärsed arengud.⁸⁶ Lääne-Euroopa eeskujul hakati Skandinaaviamaades õigust tundvate inimeste juhtimisel tavaõigust üles kirjutama. Norra neli provintsiaalseadust (*Borgarþinglög*, *Eiðsivapinglög*, *Frostupinglög* ja vanem *Gulapinglög*) pandi kirja 12. sajandil. 13. sajandil hakkasid õigusetundjad kas omal initsiatiivil või kuninga käsul (nt Rootsisis) üles kirjutama ka Taani, Rootsi ja Islandi õigust. Alates 13. sajandist muutus Skandinaavias tavaks, et kuningas annab välja kogu riigis kehtiva seadusekogu. Esimene oli Norra kuningas Magnus Lagabøte⁸⁷ [1263–1280], hiljem andis maaõiguse välja ka Rootsi kuningas Magnus Eriksson [1319–1364].⁸⁸ Norra saavutas õigusliku ühtsuse 13. sajandil ning Rootsi 14. sajandil.⁸⁹ Taani

⁸² Pihlajamäki, Heikki. 'Swimming the Witch, Pricking for the Devil's Mark': Ordeals in the Early Modern Witchcraft Trials. – *Journal of Legal History*, 21:2, 2000, lk 35–58 (siin lk 38–39).

⁸³ Bailey, Michael D. *Magic and Superstition in Europe*, lk 111.

⁸⁴ Stokes, Laura. *Demons of Urban Reform: Early European Witch Trials and Criminal Justice, 1430–1530*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011, lk 15.

⁸⁵ *Ibid.*, lk 82.

⁸⁶ Vt näiteks: Korpiola, Mia. High and Late Medieval Scandinavia. Codified Vernacular Law and Learned Legal Influences. – Pihlajamäki, Heikki; Dubber, Markus D; Godfrey Mark (toim). *The Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford: Oxford University Press, 2018, lk 378–403.

⁸⁷ Vt näiteks: Halvorsen, Eyvind Fjeld; Holm-Olsen, Ludvig; Hødnebo, Finn (toim). *King Magnus Håkonsson's Laws of Norway and Other Legal Texts: Gl. kgl. saml. 1154 fol. in the Royal Library, Copenhagen (Corpus codicum Norvegicorum Medii Aevi. Quarto series ; vol. 7*. Oslo: The Society for Publication of Old Norwegian Manuscripts, 1983.

⁸⁸ Korpiola, Mia. Particularisme juridique et développements communs (Moyen-Âge–Temps modernes): Une perspective suédoise. – *Glossae. European Journal of Legal History* 15, 2018 lk 50–61 (siin lk 52–54).

⁸⁹ Tamm, Ditlev. How Nordic are the old Nordic Laws, lk 17.

erines eelmainitud kuningriikidest selle poolest, et seal ei olnud 17. sajandi lõpuni kogu riigis kehtivat kodifikatsiooni.⁹⁰

Vaadeldava perioodi Norra õigustraditsioonile on iseloomulikud rahvakogud – *þing*’id. Need kogud iseloomustavad ka 10. sajandile eelnevat Norrat, s.t *þing*’ide loomisel ei mänginud rolli riigivõim. Algselt olid *þing*’id üheks vahendiks konfliktide lahendamisel, 13. sajandil muutusid rahvakogud reaalseteks kohtuinstantsideks.⁹¹ Ilmselt pärinevad vanimad Skandinaavia õiguse üleskirjutused just Norrast. Varaseimad neist võidi kirja panna 11. sajandi lõpus, kuid suurem osa vanast Norra õigusest pandi kirja aastatel 1150.–1300.⁹² Heikki Pihlajamäki hinnangul iseloomustab vaadeldava perioodi Skandinaaviat äärmiselt vähene formaalse õigusharidusega isikute hulk. Vastavalt on Pihlajamäki osutanud ka asjaolule, et regiooni õiguste üleskirjutamises domineerisid inimesed, kellel polnud õiguslast haridust.⁹³ Norra üleriigiliste seaduskogude kirja panemise ajast (13. saj viimane veerand) on infot üksikutest Euroopa ülikoolides õigust studeerinud norralastest; nende roll kaasaja õigusloomes ja õiguse üles kirjutamises ei ole teada. Sellele eelneval perioodil pole seaduste koostamisel ega kirja panemisel õpetatud õigusetundjaid (s.o professionaalseid juriste) teadaolevalt osalenud.⁹⁴

Keskaegset Skandinaaviat iseloomustab küllaltki pikk suuline õigustraditsioon.⁹⁵ Norra ja Rootsi keskaegsele õigusele on tunnuslik veendumus, et õigus pannakse kirja vastavaid tavasid ja traditsiooni tundvate isikute, õigusetundjate poolt. Õigusetundjate ülesandeks oli ka õigust rahvakogudel ehk *þing*’idel ette kanda. Ojamaal, Islandil ning Norras oli kaasajal tavaks, et piirkonnas toimusid regulaarselt rahvakoosolekud,⁹⁶ seevastu Taani õigusallikates õiguse suulise ettekandmise tava otsesõnu ei mainita.⁹⁷

⁹⁰ Korpiola, Mia. Particularisme juridique, lk 56.

⁹¹ Sunde, Jørn Oyrehagen. The Legal Cultural Dependency of Norwegian Legal Method – and its Future. – Helland, Ingevall; Koch, Sören (toim). *Nordic and Germanic Legal Methods. Contributions to a Dialogue between Different Legal Cultures, with a Main Focus on Norway and Germany*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, lk 44–70 (siin lk 53).

⁹² Tamm, Ditlev. How Nordic are the old Nordic Laws, lk 17.

⁹³ Pihlajamäki, Heikki. Swimming the Witch, lk 40; vt ka: Vasara-Aaltonen, Marianne. *Learning Law and Travelling Europe: Study Journeys and the Developing Swedish Legal Profession, c. 1630–1800*. Leiden, Boston: Brill, 2020, lk 57–61.

⁹⁴ Sunde, Jørn Oyrehagen. The Legal Cultural Dependency, lk 59.

⁹⁵ Sigurðsson, Jón Viðar; Pedersen, Frederik; Berge, Anders. Making and Using the Law in the North c. 900–1350. – Sigurðsson, Jón Viðar; Lottes, Guenther; Medijainen, Eero (toim). *Making, Using and Resisting the Law in European History*. Pisa: Plus-Pisa University Press, 2008, lk 37–64 (siin lk 40).

⁹⁶ Myberg, Nanouschka. Room for All? Spaces and Places for Thing Assemblies: The Case of the All-thing on Gotland, Sweden. – *Viking and Medieval Scandinavia*, nr 4, 2008, lk 133–157 (siin lk 136).

⁹⁷ Tamm, Ditlev. How Nordic are the old Nordic Laws, 17–18.

Keskaegset Skandinaavia õigust uurides tuleb arvesse võtta, et erinevused õiguslike normide ning praktika vahel võisid olla suured. Allikad ei peegelda mitte niivõrd kaasaegset ühiskondlikku reaalsust, kui esindavad ideaali, millisena õiguse kirja panijad ühiskonda näha tahtsid. Siiski on Skandinaavia provintsiaalõigused olulised kaasaegses ühiskonnas käibinud väärtuste ning üldise mentaliteedi mõistmiseks.⁹⁸ Stefan Brink on leidnud, et Skandinaavia provintsiaalõiguste kirja panemisel on arvestatud nii vanade tavade ja normidega kui ka provintsi, kuninga ja kiriku soovidega.⁹⁹ See aspekt kajastub ka maagia ning nõiakunsti käsitlemises. Skandinaavia õigusallikatele on omane ka see, et taunitud tavadele, sealhulgas nõiduse kasutamisele, osutatakse nii-öelda möödaminnes või hoopis ebaselgelt, mistõttu võib arvata, et selliste nähtuste puhul oli tegu millegi üldtuntuga, mis ei vajanud täpsemat kirjeldamist. Sellist lähenemisviisi ei saa siiski kasutada kõigi Skandinaavia õigustekstide puhul. Kaudne viitamine mingisugusele taunitud praktikale võib tähendada ka uudsete mõistete või käsitluste kasutuselevõttu.¹⁰⁰ Väga eripalgeliste eluaspektide käsitlemine õigustekstides võib luua petliku mulje, et kaasajal oli tegu justkui ülesanktsioneeritud ühiskonnaga.¹⁰¹

Patrick Wormald¹⁰² ning Heikki Pihlajamäki¹⁰³ on leidnud, et kõrgkeskaegse Skandinaavia, eelkõige Norra õiguse, ning keskaegse Inglismaa õigussüsteemi vahel võib leida ootamatuid sarnasusi. Samuti esineb uurijate hinnangul paralleele Skandinaavia õiguse ja keiser Friedrich II [1212–1250] ning Alfonso X Targa [1252–1284] välja antud õigusaktide vahel.¹⁰⁴ Ka nõiduse tõlgendamisel esineb Skandinaavia ning mandrieuroopa õigustavades märkimisväärsed sarnasusi. Sarnaselt Mandri-Euroopale peeti ka Skandinaavias tavalisemaks maagia vormiks loitsu (*galdr*).¹⁰⁵ Regiooni õigustraditsioonile oli iseloomulik, et karmima karistuse pälvisid maagiaga seotud kuriteod, mille tagajärjel sai isik viga või millega tekitati kellelegi varalist kahju.¹⁰⁶

⁹⁸ Ekholst, Christine. Defending One's Rights, lk 194.

⁹⁹ Brink, Stefan. Oral Fragments in the Earliest Old Swedish Laws. – Mostert, Marco; Barnwell, P.S (toim). *Medieval Legal Process: Physical, Spoken and Written Performance in the Middle Ages*. Turnhout: Brepols, 2011, lk 147–156 (siin lk 149).

¹⁰⁰ Mitchell, Stephen A. Scandinavia. – Page, Sophie; Rider, Catherine (toim). *The Routledge History of Medieval Magic*. London, New York: Routledge, 2019, lk 136–149 (siin lk 138–139).

¹⁰¹ Meylan, Nicolas. *Magic and Kingship in Medieval Iceland: The Construction of a Discourse of Political Resistance*. Turnhout: Brepols, 2014, lk 24.

¹⁰² Wormald, Patrick. *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*, vol. I, *Legislation and its Limits*, London, 1999.

¹⁰³ Pihlajamäki, Heikki. Swimming the Witch, lk 40.

¹⁰⁴ Tamm, Ditlev. How Nordic are the old Nordic Laws, lk 12.

¹⁰⁵ Bailey, Michael D. *Magic and Superstition in Europe. A Concise History from Antiquity to the Present*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2007, lk 83.

¹⁰⁶ Van Gent, Jacqueline. *Magic, Body and the Self in Eighteenth-Century Sweden*. Leiden, Boston: Brill, 2009, lk 27.

2 Nõidumist ja maagiat käsitlev terminoloogia Skandinaavia õigustekstides

Peatükk keskendub kolmele kõrgkeskajal Ojamaal, Norras ning Islandil koostatud õigustekstile. Allikate analüüsimisel on uuritud nõidumist ning maagiat puudutavaid sätteid. Vastav terminoloogia on antud lisas (vaata Lisa 1 – Terminoloogia). Terminoloogia avamiseks on kasutatud Jeffrey Love'i, Inger Larssoni, Ulrika Djärvi, Christine Peeli ning Erik Simenseni poolt 2020. aastal avaldatud Skandinaavia õiguse leksikoni „A Lexicon of Medieval Nordic Law“¹⁰⁷. Termineid on põhjalikumalt käsitletud järgmises peatükis.

Mõisted, mis järgnevalt käsitlemist leiavad, on *nõiakunst*, *kahjustav nõiakunst*, *sorts*, *nõidus*, *troll*, *nõid*, *surnute/hingede manamine*, *loits*, *vererituaal/paganlik praktika/ohverdus* – nende algkeelsed ning tõlkimisel kasutatud inglisekeelsed vasted on leitavad lisas 1. Alliktekstides esinevaid mõisteid on analüüsitud temaatiliselt. Esiteks on antud ülevaade paganlike (*resp* eelkristlike) traditsioonidega seotud terminitest *paganlik praktika/ohverdus/vererituaal*, *surnute/hingede manamine*. Seejärel on uuritud allikates laimuna tähistatud mõisteid *troll*, *sorts* ja *nõid*. Viimases osas kirjeldatakse termineid *nõiakunst*, *kahjustav nõiakunst*, *nõidus*, *sorts*, *nõid*.

Skandinaavia õigusterminoloogia uurimisel esineb mitmeid raskuseid. Üheks probleemiks võib olla kaasaegsete idioomide mitte tundmine, mis raskendab õiguskultuuri tõlkimatute osade analüüsimist.¹⁰⁸ Gudmund Sandvik and Jón Viðar Sigurðsson on leidnud, et Skandinaavia õigustekstide tõlkimine ning tõlgendamine ei saa toimuda ilma algkeelset allikat kasutamata.¹⁰⁹ Helen Frances Leslie-Jacobsen on arvanud, et kuigi algallikate tundmine on vajalik, on tõlgete lugemine kiirem ning lihtsam. Samuti on võimalus rikastada uurimusi vaatenurkadega, mis materjalile keeleliselt lähemal olevatele uurijatele oleksid ehk hoomamatud. Tõlge ei saa kunagi sajaprotsendiliselt algkeelset tähendust edasi anda, mistõttu on algtekstiga tutvumine oluline, samas võimaldab tõlkimine õigustekstidel jõuda laiema auditooriumini.¹¹⁰

¹⁰⁷ Love, Jeffrey; Larsson, Inger; Djärv, Ulrika; Peel, Christine; Simensen, Erik. *A Lexicon of Medieval Nordic Law*. Cambridge: Open Book Publishers, 2020.

¹⁰⁸ Leslie-Jacobsen, Helen Frances. Perspectives on Translating Medieval Law, lk 133–134; vt üldiselt: Helland, Ingvi; Koch, Sören. *Nordic and Germanic Legal Methods*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, lk 4–5.

¹⁰⁹ Sandvik, Gudmund; Sigurðsson, Jón Viðar. *Laws*, lk 223–224.

¹¹⁰ Leslie-Jacobsen, Helen Frances. Perspectives on Translating Medieval Law, lk 133–134.

Siinse uurimuse koostamisel esile kerkinud probleem oli paganlike (*resp* eelkristlike) ning kristlike traditsioonide omavahelise suhte tõlgendamine. See püstitab küsimuse, millisena nähti kaasajal paganluse ja nõiakunsti omavahelist seost. Seejuures on oluline märkida, et on keeruline teha vahet eelkristlikul traditsioonil ning sellel, mida kaasajal kiriku poolt paganlikuks nimetati. Nüüdisaja uurijate seas on valdav arvamus, et keskaegse Skandinaavia provintsiaalõiguste tekstid sisaldavad nii (ajaliselt) varasema, juba kehtinud suulise tava üleskirjutusi kui (kaasajal) uut õigust. Seda nähtust arvesse võttes on keeruline otsustada, kas paganlike tavade käsitlemine nõiakunsti kõrval oli midagi, mis oli mõjutatud kiriklikest ettekirjutustest või oli tegu tõesti n-ö paganliku pärandiga.

GuL-i kirikuõiguse 29. punkt keelab paganlike jumalate, kivialtarite ning kääbaste austamise. Süüdi mõistmise korral pidi pool süüdlase varandusest minema kuninga ning teine pool piiskopi valdusesse, mille järel pidi süüdlane oma süüd tunnistama ja läbima meeleparanduse. Kui ta aga seda ei teinud, pidi ta kuningriigi territooriumilt lahkuma.¹¹¹ Seadusekogu 32. punkt sätestas, et kõik mehed, kes on hukatud nõidumise, (trollide, surnute) manamise vms tõttu, surmati, et riigis säiliks rahu ning puhtus pahasoovijatest.¹¹²

GL-i teksti esimene ning neljas peatükk sätestavad, et igasugune ohverdamine ning paganlikud uskumused ja praktikad olid keelatud. Kui isik siiski tegeles ohverdamise ning teiste, kristliku õpetusega vastuolus olevate, paganlusena tõlgendatavate tegevustega, pidi süüdlane maksma kogudusele kolme marga suurust trahvi.¹¹³ Kuigi ühemõttelist nõidumise keeldu GL-is ei ole, võiks eelpool kirjeldatu põhjal oletada, et tegu oli lubamatu tegevusega. Seda kinnitab analoogia, kuivõrd mitmetes teistes¹¹⁴ Skandinaavia õigustekstides, näiteks *Upplandslagen*'is, esineb paganlike kombetalituste, ohverdamise ning nõidumise keeld.

GRG-se kirikuõiguse seitsmes peatükk sätestab keelu kividele võlujõu andmise kohta¹¹⁵. Selline tegevus, kas isiklikuks kasuks või teistele kahju põhjustamiseks, oli keelatud ning tõi süüdi mõistmisel kaasa (siinses kontekstis kergema) ühe järgnevatest varalistest karistustest: trahv, vara loovutamine või pagendus saarelt kolmeks aastaks.¹¹⁶

¹¹¹ GuL – 29.

¹¹² GuL – 32.

¹¹³ GL – 1, 4.

¹¹⁴ Peel, Christine (toim). Guta Lag and Guta Saga, lk 97.

¹¹⁵ Vt näiteks: **d'Avray, David L.** The Concept of Magic. – Page, Sophie; Rider, Catherine (toim). *The Routledge History of Medieval Magic*. London, New York: Routledge, 2019, lk 48–56; **Meylan, Nicolas.** *Magic and Kingship in Medieval Iceland: The Construction of a Discourse of Political Resistance*. Turnhout: Brepols, 2014, lk 59–68.

¹¹⁶ GRG – K7.

GuL-i isikuõiguste 196. punkt sätestab laimusõnad, mille hulgas on ära märgitud ka *troll* ja *sorts*. Oluline on märkida, et osutatud sõnu peeti solvavaks meeste, mitte naiste puhul: naisi solvavate laimusõnadena on allikas märgitud *hoor* ning *abielurikkuja*.¹¹⁷ GL-i 39. peatükis käsitletakse *nõia* mõistet solvava, au haavava sõnana (siin *resp* terminina). Siinkohal avaldub erinevus GuL-iga: kui viimane sätestas laimuna meesoost isiku alusetult *trolliks* või *sortsiks* nimetamise, siis GL-i järgi oli laimuna tõlgendatav naise alusetult *nõidumises* süüdistamine.¹¹⁸ Au taastamiseks pidi solvaja oma sõnad kirikus tagasi võtma, sellest keeldumisel tuli tal leida kolm meest, kes saaksid koos temaga tunnistada, et solvamist ei toimunud. Kui ka see ei õnnestunud, tuli maksta kolme ööri suurune trahv ning kolmemehelise vandega kirikus solvatu au taastada.¹¹⁹ Christine Peel juhib tähelepanu Lis Jacobseni märkusele, et sõna *nõiakunst* (gutni k *fordeþskepr*) on allika analüüsi kontekstis küllaltki abstraheeritav mõiste ning ei tähenda, et süüdistatu oleks ka kaasaja arusaamades reaalselt nõiakunstiga tegelenud.¹²⁰

Mitmes GL-i peatükis¹²¹ mainitakse teiselt isikult juuste ja ihukarvade välja tõmbamist. Allikatekstis ei ole neid tegevusi küll nõidumisega seostatud, ent Peel on osutanud, et näiteks *Borgapínglǫg*'is (12. saj) on kellegi teise ihukarvade kasutamine seostatav nõidumisega. Kuivõrd kaasajal usuti, et küüned ja juuksed kannavad endas võluväge, on võimalik siin leida seost maagiaga.¹²² GL-i 33. peatükk keskendub lehmade ostmisele, kus ostja pidi enne tehingu sõlmimist tegema kindlaks, kas lehm on võimeline piima andma.¹²³ Käibiv arusaam kaasajal oli, et aher lehm võis olla nõia töö tagajärg, sest usuti, et nõiad on suutelised lehmadel kahjustava maagia abil piima varastama.¹²⁴

Gulapínglǫg'i 28. peatüki fookuses oli ennustamine ja manamine:

Igasugune ennustamine on seaduse rikkumine, seejuures ei ole rikkujal mingisugust õigust kaitsele, lisaks läheb pool tema varandusest kuningale ning teine pool piiskopile. Kui avastatakse, et meesterahvas on pöördunud ennustaja poole, ning ta mõistetakse süüdi, siis tuleb tal maksta 40 marka, millest pool läheb kuningale ning teine pool piiskopile.

¹¹⁷ GuL – 196.

¹¹⁸ GL – B 64: 39.

¹¹⁹ GuL – 196.

¹²⁰ Peel, Christine (toim). Guta Lag and Guta Saga, lk 175.

¹²¹ GL – 8, 11, 19, 62.

¹²² Peel, Christine (toim). Guta Lag and Guta Saga, lk 130.

¹²³ GL – 33a.

¹²⁴ Peel, Christine (toim). Guta Lag and Guta Saga, lk 169.

Need mehed, kes mõistetakse nõidumises süüdi, peavad kuningriigist lahkuma.

Keegi ei tohiks selliseid praktikaid harrastada. Kui nad seda aga teevad, siis on nad kaotanud kogu oma varanduse; neile võidakse lubada patukahetsust. [---]¹²⁵

Seejärel selgitati, kuidas süüdistatul oli võimalik kuuemehelise vandekogu abil oma süüd eitada. Meeste ja naiste süüdimõistmine ning süütaks tunnistamine olid erinevad protsessid.¹²⁶ Kui naist süüdistati loitsimises ja nõidumises, siis tuli tal süütuse tõendamiseks leida kuus lugupeetud naist, kes oleksid valmis tunnistama, et süüalune ei tea nõiakunstist ega loitsudest midagi. Kui seda teha ei õnnestunud, pidi süüalune andma pool oma varandusest kuningale (s.o ilmalikule võimule), teise osa aga piiskopile. Süüdlane saadeti maalt välja.¹²⁷

Grágás'e kirikuõiguse peatüki seitsmendas, keeldudele keskenduvast osast on välja toodud ka nõiakunsti ja maagia kasutamisega seotud keelud. Kui isikut süüdistati kahjustava nõiduse kasutamises, mille tõttu haigestus või suri inimesi või kariloomi, kaasnes sellega karm karistus: seaduserikkuja kutsuti kaheteistkümnest mehest koosneva kogu ette, kus süüdi mõistmine viis inimese täieliku kogukonnast välja heitmiseni – pagendamiseni. Kui keegi loitsis, tegeles nõiakunsti või maagiaga, õpetas kellelegi nõiakunsti vmt, oli karistus leebem – nendes tegudes süüdi mõistmisel määrati karistuseks trahv, varast loobumine või Islandilt kolmeks aastaks pagendusse saatmine.¹²⁸

¹²⁵ GuL – 28.

¹²⁶ GuL – 28.

¹²⁷ GuL – 28.

¹²⁸ GRG – K8.

3 Allikatevahelised õigusterminoloogilised sarnasused ja erinevused

Analüüsitud allikates esineb nõidumine ja sellega seotu peamiselt kirikuõiguse osades; ainsaks erinevuseks oli GL, milles puudub eraldi kirikuõigust käsitlev osa. Nagu kirjeldatud töö sissejuhatuses, võib seda pidada loogiliseks, kuna näiteks 11.–12. sajandi Norras oli üheks eesmärgiks paganlike tavade kõrvale heitmine. Kirik, nähes nõiakunsti praktiseerimises kokkulepet deemonlike jõududega, seostas nõiakunsti praktiseerimist paganlusega. Analüüsitud kõrgkeskaegsed Skandinaavia õigustekstid ei pööranud nõidumise ja sellega seotud praktika kajastamisele suurt tähelepanu. Ometi on kõikides allikates maagiaga tegelemisel tugev negatiivne konnotatsioon. Kui GL keskendub peamiselt *nōia* mõiste solvavale tähendusele, siis GuL-is ja GRG-es on juba märgatavalt põhjalikumalt selgitatud, mida nõidumisena tõlgendatakse ning millised on selle tegevuse eest mõistetavad karistused.

Kuigi GL-is käsitletakse tegevusi, mida on võimalik maagiaga seostada (nt: aher piimalehm, juuste ja teiste ihukarvade potentsiaalne kasutamine nõiakunsti), erineb allikas teistest õigustekstidest selle poolest, et see ei sätesta ühemõtteliselt nõidumise keeldu. Christine Ekholst on osutanud, et keskajal peeti Rootsis lüpsmist sellisel määral naiste tööks, et meeste jaoks oli lüpsmine tabu. Mitmed Rootsi provintsiaalõigused [*Upplandslagen* (1296), *Södermannalagen* (1325), *Hälsingelagen* (u 1320), *Västmannalagen* (u 14. saj algus)] käsitlevad muuhulgas ka illegaalset lüpsi ehk piima varastamist,¹²⁹ sellist tegevust on kujutatud ka mitmetel kaasaegsete käsikirjade illuminatsioonidel.¹³⁰ Siinkohal on aga oluline märkida, et üheski eelmainitud Rootsi provintsiaalõiguse allikas ei ole piima varastamist seostatud nõiakunstiga. Seega võib pidada liialt kaugeleulatuvaks seostada GL-is mainitud ahtrat piimalehma nõiakunsti praktiseerimisega.

¹²⁹ Ekholst, Christine. *A Punishment for Each Criminal. Gender and Crime in Medieval Swedish Law*. Leiden, Boston: Brill, 2014, lk 47–48.

¹³⁰ Forsmark, Ann-Sofi. Den tjuvmjölkande kvinnan. Om ett medeltida motiv i uppländska kyrkor och om bilder som historiska källor. – *Uppland: Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund*. Uppsala: Upplands fornminnesförenings förlag, 2003, nr 8, lk 7–40 (siin lk 23–24).

Nõidumine on GL-is välja toodud laimamist käsitlevas punktis. Sarnaselt *Äldre Västgötalagen*’ile (kirja pandud ca 1220), sätestab ka GL, et *nõid* on solvav termin, mida kasutati naisterahvaste suhtes.¹³¹ Üheselt mõistetavalt ja küllaltki põhjalikult on küll kirjeldatud, kuidas nõidumises süüdistatu sai oma au taastada, kuid õigustekstist ei ilmne, millised olid nõiakunsti praktiseerimise eest mõistetavad karistused. Võib pidada tõenäoliseks, au ning reputatsioon olid isikule olulised. Ekholsti hinnangul on see asjaolu oluline ka kõrgkeskaegse Skandinaavia ühiskonna uurimiseks.¹³² Näiteks Rootsi provintsiaalõiguse allikate põhjal võib järeldada, et au mõiste õiguslik tähendus oli meeste ja naiste puhul erinev.¹³³ Viimast kinnitab, nagu eespool kirjeldatud, ka GL-is sätestatu. GuL-is ilmnas vastupidine – nimelt olid mõisted *sorts* ning *troll* seotud just meeste kohta käivate laimusoõnadega, seevastu naisi solvavaks peeti enamasti seksuaalse alatooniga termineid. Naiste au seostamine seksuaalsusega oli Skandinaavia õiguses tavapärane.¹³⁴

Nõidus võis olla kahjustav või mittekahjustav. Sellest lähtuvalt kujunesid süüdimõistmisel ka karistused. Üldiselt iseloomustab Skandinaavia õigustekste suunatus surmava nõiduse ja sellega seotud karistuste kajastamisele.¹³⁵ GuL-is sätestatakse, et nõiakunsti praktiseerimist, sealhulgas ennustamist peeti väga rängaks kuriteoks, mille tagajärjel jäi isik kogu oma maisest varast ilma. Sealjuures väärib tähelepanu, et inimene, kes pöördus ennustaja poole, pidi süüdi mõistmisel maksma 40-margase trahvi.¹³⁶ Siit johtub, et maagiaga tegelemist peeti oluliselt ohtlikumaks, kui pöördumist kellegi poole, kes ennustamiseks vajalikke teadmisi valdas. Lisaks kinnitab see juba eelpool mitmeid kordi mainitud tõsiasja, et analüüsitavat perioodi iseloomustas nõiakunsti duaalne kontseptsioon.¹³⁷ Ohtlikku ja mitteohtlikku maagia käsitlust ilmestas ka GRG kirikuõiguse peatüki seitsmes punkt, mis sätestas, et isik, kes tegeles näiteks nõiakunsti õpetamise või loitsimisega, pälvis süüdimõistmisel kergema karistuse: trahv, varast loobumine või kolmeks aastaks Islandilt lahkumine. Ohtliku maagia alla liigitati aga kahjustava nõiakunsti kasutamine, s.o maagia, mille tagajärjel isik suri või kannatas varalist kahju. Sellises kuriteos süüdi mõistmine viis inimese pagendamiseni. Kuivõrd nõiakunsti kasutamine oli

¹³¹ **Mitchell, Stephen A.** *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*, lk 152.

¹³² **Ekholst, Christine.** *Defending One’s Rights*, lk 191.

¹³³ *Ibid.*, lk 192.

¹³⁴ *Ibid.*, lk 197.

¹³⁵ **Ekholst, Christine.** *A Punishment for Each Criminal*, lk 139–140.

¹³⁶ **Jørgensen, Torstein.** *Insiders and outsiders: Theological ‘Landscaping’ in Early Medieval Provincial Laws in Norway.* – Nordeide, Sæbjørg Walaker; Brink Stefan (toim). *Sacred and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space.* Turnhout: Brepols, 2013, lk 237–252 (siin lk 246).

¹³⁷ Vt ka: **Mundal, Else.** *Remnants of the Old Norse Heathendom*, lk 7–22 (siin eriti lk 17–19).

miski, mis oli täielikult kristliku õpetuse vastane ning kujutas seega ohtu tervele kogukonnale, oli mõistlikuks ning toimivaks lahenduseks süüdlase pagendamine.¹³⁸

Üheks sidemeks paganliku maailma ja nõiakunsti vahel saab pidada ohverdamist. Nii GuL-is kui ka teistes Norra provintsiaalõigustes (*Borgþinglög*'is, *Frostþinglög*'is ja *Eidsivþinglög*'is) oli esindatud ohverdamise keeld. Kõik Norra provintsiaalõigused pidasid paganlikku vereohvrit raskeks kuriteoks. Kristlik käsitlus võis siduda paganlikud jumalused Saatanaga ning seetõttu tõlgendada vereohvri sooritamist ketserluse või maagiaga seotud teona.¹³⁹ Teine paralleel paganliku praktika ning nõiakunsti vahel ilmneb GuL-i 29, paganlikke ohvritalitusi keelavas punktis, ning 32. punktis „[kuningas – H. V.] Magnus lõi selle uue sätte“, kus on sätestatud, et nõidumise või trollide manamise eest süüdi mõistetute hukkamise eesmärgiks oli soov aidata riigis rahu säilitada. Manamine – *útiseta* – on termin, mida käsitletakse GuL-is kui paganlikku tegevust. Seejuures on allika punktides peaaegu alati koos paganlusega mainitud ka nõiakunsti. Nende terminite allikates läbivalt koos mainimine võimaldab, arvan, järeldada, et lisaks vereohvrile seostati nõidumisega ka manamist ning üleüldiselt igasuguseid „paganlikke“ tegevusi. Seda seisukohta kinnitab ka kiriklik arusaam, mille kohaselt suutis nõiakunstiga tegeleja vallata tumedaid jõude, mis pidid tulenema koostööst Saatanaga (*pactum cum diablo*). Kirik tõlgendas ka Skandinaavia paganlikke (*resp* eelkristlikke) traditsioone sellest loogikast lähtuvalt,¹⁴⁰ mistõttu on kohane oletada, et kaasaja õiguses võrdustati nõiakunst paganlike kommete järgimisega.

Paganlike uskumuste ja nõidumisega on võimalik siduda ka GRG kirikuõiguse seitsmendas peatükis sätestatud – siin sisaldub keeld kividele võlujõu andmise kohta. Tegevus oli keelatud, kusjuures polnud vahet, kas seda praktiseeriti isiklikuks kasuks või teistele kahju põhjustamiseks. Leidub allikaid, mis kinnitavad, et keskaegses Skandinaavias esines usku kivide maagilistesse omadustesse. Ilmestavaks näiteks on siinkohal 14. sajandi Rootsist pärinev luuletus „Den vises sten“, mis räägib imejõudu omavast kivist, mille abil on võimalik surnuid ellu äratada ning inimesi terveks ravida. Lisaks eelpool mainitule kinkis see maagiline kivi omanikule jõudu ning teadmisi. Kuivõrd kividega seotud maagia oli keelustatud ka GRG-s, võib järeldada, et seda peeti lubamatuks ebausuks juba kaasajal.¹⁴¹

¹³⁸ Meylan, Nicolas. *Magic and Kingship in Medieval Iceland*, lk 62.

¹³⁹ Jørgensen, Torstein. *Insiders and outsiders*, lk 248.

¹⁴⁰ Mitchell, Stephen A. *Scandinavia*, lk 137–138.

¹⁴¹ Mitchell, Stephen A. *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*, lk 62–63.

Õigustekstid pööravad maagia käsitlemisel tähelepanu ka sooliste erinevustele. Need ilmnevad ka GL-is ja GuL-is. Esimeses on *nōia* mõistet seostatud eelkõige naistega – seda võimaldab järeldada asjaolu, et sõna *nōid* oli üks võimalus, kuidas naisterahvast solvata. Meeste puhul olid solvavad terminid teised. Siiski ei anna see tõsiasi alust kindlaks järelduseks, et naisi arvati nõiakunstiga tegelevat meestest rohkem. Nagu eelnevalt selgitatud, on *nōid* GL-i kontekstis abstraktne mõiste, mis ei tarvitsenud tähendada, et laimatu ka reaalselt nõiakunsti praktiseeris. Lisaks ei ole teistes allika osades kordagi noidumist ega nōia sugu konkreetselt mainitud. Nõiakunsti praktiseerimises süüdistatu pidi oma süütuse tõendamiseks leidma tunnistajad. Võrreldes GL-iga seisneb GuL-i erinevus aspektis, et meestel tuli oma süütuse tõendamiseks leida kuus seisusekaaslasest meest, naistel aga kuus lugupeetud naisterahvast, kes vannuksid¹⁴², et süüalune ei valda nõiakunsti.

GRG-s noidumise eest mõistetavad karistused ei sõltu isiku soost. Stephen Mitchell, analüüsides GRG ja GuL-i võimalikku seotust, on märkinud, et GRG laimamist käsitlev peatükk ei maini kordagi naisi. Selle tõttu võib jääda mulje, justkui ei olekski Islandil naiste solvamine õiguslikult karistatav. Mitchell peab seda oluliseks asjaoluks, kuivõrd varauusaja Islandil peeti nõiaks tavaliselt mehi, ses usuti, et tarkust saab seostada eelkõige meesterahvastega.¹⁴³ Viimati mainituga saab siduda tõsiasja, et GuL-is pidi naisterahvas süüdimõistmisest pääsemiseks leidma kuus lugupeetavat naist, kes olid valmis tunnistama, et süüalune ei tea nõiakunstist midagi – see tähendab, et tal puuduvad selleks piisavad teadmised ja oskused.

Sarnaselt ülejäänud Euroopaga esines ka Skandinaavias enne õiguse üleskirjutamist suuline traditsioon. Seejuures ei saa olla kindel, milline oli kirja pandud õiguses varasema suulise traditsiooni ning uue, kaasaegsetele ühiskondlikele väärtustele vastava õiguse vahekord. Võib oletada, et kuivõrd GuL on õigustekst, milles oli noidumisele ja sellega seotule kõige rohkem rõhku pandud, oli Lääne-Norra piirkond see, kus võitlust noiduseks peetavate nähtuste vastu enim oluliseks peeti. Lisaks sellele, et võrreldes teiste analüüsitud allikatega on GuL-is loetletud enim noidumisena käsitletavaid tegevusi, on täpselt üles tähendatud ka noidumise, ennustamise jms eest määratavad karistused. Karistused, ulades trahvist pagendusse saatmiseni, on ranged. GRG-s on kirjeldatud, kuidas inimesele, kes tegeles „kergema“ maagiaga (mis ei põhjustanud

¹⁴² Vt ka: **Rønning Nordby, Ole-Albert**. The Self in Legal Procedure: Oath-Taking as Individualism in Norwegian Medieval Law. – Eriksen, Stefka G; Langsholt Holmqvist, Karen; Bandlien, Bjørn (toim). *Approaches to the Medieval Self Representations and Conceptualizations of the Self in the Textual and Material Culture of Western Scandinavia, c. 800-1500*. Berliin: De Gruyter, lk 177–193.

¹⁴³ **Mitchell, Stephen A.** *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*, lk 153.

surma või varalist kahju), võidi süüdi mõistmise korral määrata trahv, pagendus kolmeks aastaks või varast ilma jätmise. Pagendust, kaasajal väga karmi karistust, rakendati Islandil üsna sageli.¹⁴⁴ Pagendamine kui karistus esineb näiteks ka *Grettis saga*'s (kirja pandud ca 1400), kus isik, kes tegi kellelegi liiga, saadeti pagendusse.¹⁴⁵ Kuivõrd, nagu märgitud, oli kõrgkeskaegse Skandinaavia ilmalikele ning vaimulikele võimukandjaile oluline paganlike tavade väljajuurimine, võidi nõiduse eest kehtestada rangeid karistusi (näiteks seaduserikkuja maalt väljasaatmine). Erik Simensen toonitab, et võitlus „paganlusega“ oli oluline kogu ladinakristlikus maailmas. Seetõttu võib eeldada, et ka Skandinaavia õigustekstid kajastavad pigem kirjaliku kristliku õiguse traditsiooni ega tõenda tingimata „paganlike“ kommete esinemist konkreetses regioonis.¹⁴⁶

Nõidumist puudutav regulatsioon on nii GRG-s kui GuL-is sarnane. Siinkohal võib *Íslendingabók*'ile (kirja pandud 12. saj alguses) toetudes üheks põhjenduseks pidada tõsiasja, et Islandi õigus võib tegelikult pärineda Lääne-Norrast.¹⁴⁷ Võib olla oluline, et *Íslendingabók*'is ei ole öeldud, et Islandile toodi kirjutatud õigus. Lisaks algavad mõlemad tekstid kirikuõiguse osaga ning kasutavad sõnapaari *meie seadused*, mida saab pidada semantiliseks ja kontseptuaalseks ühisosaks Norra ja Islandi õiguse vahel.¹⁴⁸ Veel üheks potentsiaalseks põhjenduseks allikates esinevate sarnasuste kohta on GRG-se 13. sajandi käsikirjas mainitud islandlaste ja Norra kuninga Olav Püha [1015–1028] vaheline kokkulepe, mis sätestas islandlaste ja norralaste omavahelised õigused ja kohustused. Olgugi, et see kokkulepe ei näita, kas või millisel määral oli Norra kuningal Islandi üle võimu, ilmneb tõsiasi, et norralaste ja islandlaste vahel toimus tihe läbikäimine.¹⁴⁹

¹⁴⁴ **Miller, William Ian.** *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland.* Chicago, London: The University of Chicago Press, 1990, lk 224.

¹⁴⁵ **Henning Hoff, Hans.** *Hafliji Másson und die Einflüsse des römischen Rechts in der Grágás.* Berliin, Boston: De Gruyter, 2012, lk 32.

¹⁴⁶ Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm.). *The Older Gulathing Law*, lk 68–69.

¹⁴⁷ Vt ka: **Leonard, Stephen P.** Aspects of a West Norse Legal Identity: the Icelandic Perspective. – Varela, Laura Beck; Gutiérrez Vega, Pablo; Spinosa Alberto (toim). *Crossing Legal Cultures.* München: Martin MeidenbauerVerlagsbuchhandlung, 2009, lk 121–127.

¹⁴⁸ **Boulhosa, Patricia Pires.** Ideas of Law in Medieval Icelandic Legal Texts. – Imsen, Steinar (toim). *Legislation and State Formation. Norway and its neighbours in the Middle Ages.* Trondheim: Akademika Publishing, 2013, lk 169–182 (siin lk 169–171).

¹⁴⁹ **Bjørsohl Wærdahl, Randi.** *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195–1397.* Leiden, Boston: Koninklijke Brill, 2011, lk 59.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö fookuses oli nõidumist ning maagiat käsitlev terminoloogia kõrgkeskajal (12.–13. sajandil) kirja pandud Skandinaavia õigusallikates *Gulapínglög*, *Grágás* ja *Guta lag*. Töö eesmärgiks oli analüüsida, kas ja millisel määral kajastasid Skandinaavia kui kristliku rajamaa allikad kaasaegses Lääne-Euroopas käibinud õigustavasid ja ühiskondlikke väärtuseid. Uurimuse lähtekohaks oli hüpotees, et analüüsitava perioodi Skandinaavia õigustekstides võis maagia ja nõidumisega seotud terminitel olla mandrieuroopa õigustavadest erinev kasutuskontekst. Kuivõrd töös kasutatavate allikate kirjapanemise ajal oli Skandinaavia alles värskest kristianiseeritud piirkond, mistõttu paganlikud tavad olid veel käibel ning kristlikud normid polnud jõudnud juurduda, võib oletada, et erinevus Kesk- ja Lääne-Euroopa ning Skandinaavia õigustavade vahel oli olemas.

Töö esimene peatükk annab teemapüstituse kontekstis ülevaate Euroopa ning Skandinaavia õigustraditsioonist ja nende omavahelistest seostest. Uurimuse teine peatükk keskendub õigusallikate sõnakasutusele maagiat ja nõidumist käsitlevates sätetes. Töö viimases osas analüüsitakse selle terminoloogia tekstoloogilist ja ühiskondlikku konteksti. Lisana on toodud tabel, kus on esitatud kõik töös analüüsitud mõisted nii alg-, inglise kui ka eesti keeles.

Allikatekstides kasutati järgnevaid nõidumisega seotud mõisted: *nõiakunst*, *kahjulik nõidus*, *sorts*, *troll*, *nõid*, *surnute/hingede manamine*, *nõidus*, *loits*, *vererituaal/paganlik praktika/ohverdus*. Termineid *manamine* ja *ohverdus* oli võimalik seostada nii paganlike traditsioonide kui ka nõidusega. Seejuures mõisteti neid kaasajal nii-öelda ühe mündi kahe poolena – nii paganlikud tegevused kui ka nõidumine olid võrdustatud Saatana teenimisega. Eelkristlike normide, näiteks vererituaali praktiseerimine oli ränk kuritegu. Ilmnes, et sellised arusaamad ei olnud iseloomulikud üksnes Skandinaaviale – võitlus paganlusega oli aktuaalne kogu ladinakristlikus maailmas. Sellest kõigest tulenevalt on selge eristuse tegemine paganlike tavade ning nõiakunsti vahel keeruline.

Analüüsitud allikate põhjal selgus, et nõidumises süüdimõistmisega kaasnesid väga karmid karistused. Islandil ja Norras saadeti kahjuliku maagia praktiseerimise eest pagendusse. Kergemat maagiat kasutades toime pandud kuriteod viisid trahvideni, vara kaotuseni või teatud ajaks kogukonnast pagendamiseni. Sellised normid esinesid ka Mandri-Euroopas, mistõttu ei saa karme karistusi pidada omaseks üksnes Skandinaaviale. Teistest õigustekstidest erines Ojamaal kehtinud *Guta lag*, kus nõidumine tuli ette vaid naiste kohta käivaid laimusõnu käsitlevas tekstiosas. *Gulapínglög*'is seevastu käsitleti termineid *troll* ning *sorts* meeste jaoks solvavate mõistetena.

Seega ei pidanud töö alghüpotees paika, kuivõrd terminite tähendused polnud täpselt piiritletud ning paralleelid Skandinaavia ning Mandri-Euroopa normide vahel olid ilmsed. On võimalik järeldada, et kuigi 11. sajandil oli Skandinaavia alles küllaltki värskelt kristianiseeritud, siis õigustekstide kirja panemise ajaks 12.–13. sajandil olid kristlikud normid ja tavad nõndapalju juurdunud, et kujunesid välja analoogiad Mandri-Euroopa õigusnormide ja -tavadega. Terminoloogilised sarnasused viitavad sellele, et kõrgkeskaegne Skandinaavia oli mõjutatud Euroopas toimuvast; samuti mõjutasid regiooni eri osad teataval määral üksteist. Seejuures jääb õhku küsimus, kuivõrd peegeldasid õigustekstid reaalselt kaasaegset ühiskonda ning kui palju õiguse kirja panijate endi ootusi.

Kuivõrd analüüsitud allikad sarnanesid nõidumise käsitlemisel, oleks edaspidi võimalik uurida, mil moel see trend teistes kõrgkeskaegsetes Skandinaavia õigusallikates esines – kas tuli ette ka mingisuguseid regioonile omaseid jooni, mis ei sarnanenud muude Euroopas käibivate normidega. Samuti on võimalik uurida, millisel viisil muutus maagia ja nõidumise käsitlemine õigustekstides hiliskeskajal, mil Skandinaavias oli juba rohkem akadeemilise õigusharidusega isikuid. Näiteks on üheks potentsiaalseks uurimisküsimuseks, kuidas erines kõrgkeskajaga võrreldes eelkristlike tavade ning maagia käsitlemine hiliskeskajastes õigusallikates.

Summary

Witchcraft and Magic in Scandinavian Legal Texts from 12th to 13th Century

The sources of law (e.g., legislation, case law, legal customs) reflect the values and ideas existing in contemporary society. Therefore, the study of medieval law and its sources provides insight to the attitudes and beliefs of its time and helps to understand the interconnection between the normative texts and the contemporary legal and religious thought. The aforementioned concepts can also be applied to the study of normative texts originating from medieval Scandinavia.

During the High Middle Ages, the ecclesiastic and lay authorities started to regard witchcraft as a crime not merely harmful for the integrity of the society, but potentially damaging for the Christendom in its entirety. These ideas were reflected in the developments of both the canon law and secular legislation. The aim of the study was to analyse three Scandinavian legal texts from the twelfth and thirteenth century – *Guta lag*, *Gulapínglög*, *Grágás* – within the scheme of contemporary legal and religious thought regarding magic and witchcraft. The focus of the paper was on analysing the relevant terminology, i.e., the legal vocabulary.

Firstly, the study gives an overview of the elements of European and Scandinavian legal culture of the time. This is followed by an overview of the terminology describing magic and witchcraft in *Guta lag*, *Gulapínglög* and *Grágás*. The results were analysed within the wider European context. The discussed vocabulary is presented in appendix 1. The analysis indicates that the Scandinavian understanding of the legal terminology corresponds to that of the Christian Europe. By the time the texts were written down (12th and 13th century), Christianity had already taken root in Scandinavia. Therefore, the terminological similarities in legal sources suggest that the legal concepts prevalent in High Medieval Scandinavia were influenced by Western and Central Europe.

Bibliograafia

Käsikirjad

Taani Kuninglik Raamatukogu. DonVar 137 4 to. Kättesaadav:

<http://onp.ku.dk/onp/onp.php?m7459> (21.05.2021).

Taani Kuninglik Raamatukogu. GKS 1157. Kättesaadav:

<https://handrit.is/en/manuscript/view/is/GKS02-1157> (21.05.2021).

Kopenhaageni Ülikool. AM 54 4to. Kättesaadav:

<http://digitalessamlinger.hum.ku.dk/Home/Samlingerne/5559> (21.05.2021).

Kopenhaageni Ülikool. AM 309. Kättesaadav: <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?m339> (21.05.2021).

Kopenhaageni ülikool. AM 334. Kättesaadav:

<https://handrit.is/en/manuscript/view/is/AM02-0334> (21.05.2021).

Publitseeritud allikad

Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás. Stykker, som findes i det Arnamagnæanske haandskrift nr. 351 fol., Skálholtsbók, og en række andre haandskrifter, tilligemed et ordregister til Grágás, oversigter over haandskrifterne, og facsimiler af de vigtigste membraner, udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske legat.* Kopenhaagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1883.

Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás efter det Arnamagnanske Haandskrift Nr. 334 fol., Staðarhólsbók.* Kopenhaagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1879.

Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás, Islændernes lovbog i fristatens tid*. Kopenhaagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1870.

Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás, Islændernes lovbog i fristatens tid*. Kopenhaagen: Brødrene Berlings bogtrykkeri, 1852.

GRG – Dennis, Andrew; Foote, Peter; Perkins, Richard (tlk). *Laws of Early Iceland: Grágás; The Codex Regius of Grágás with material from other manuscripts*. Vol I. Winnipeg: University of Manitoba Press, 1980.

GRG – Finsen, Vilhjálmur (toim). *Grágás: Konungsbók. Genoptrykt efter Vilhjálmur Finsen udgave 1852*. Odense: Odense Universitetsforlag, 1974.

Halvorsen, Eyvind Fjeld; Holm-Olsen, Ludvig; Hødnebo, Finn (toim). *King Magnus Håkonsson's Laws of Norway and Other Legal Texts: Gl. kgl. saml. 1154 fol. in the Royal Library, Copenhagen (Corpus codicum Norvegicorum Medii Aevi. Quarto series; vol. 7*. Oslo: The Society for Publication of Old Norwegian Manuscripts, 1983.

GL – Peel, Christine (toim). *Guta Lag and Guta Saga. The law and history of the Gotlanders*. London, New York: Routledge, 2015.

GL – Säve, Carl (toim). *Gutniska urkunder: Guta lag, Guta saga och Gotlands runinskrifter språkligt behandlade*. Stockholm: P.A. Norstedt, kongl. boktryckare, 1859.

GuL – Simensen, Erik (toim, tlk), Jørgensen, Torstein (komm.). *The Older Gulathing Law*. London, New York: Routledge, 2021.

GuL – Keyser, Rudolf; Munch, Peter Andreas (toim, tlk). *Norges Gamle Love Indtil 1387: Første Bind. Norges Love ældre end Kong Magnus Haakonssøns Regjerings-Tiltrædelse i 1263*. Oslo: Trykt hos Chr. Grøndahl, 1846.

Pardessus, J.-M; Sveinbjörnsson, Þórður; Schlegel, J.F.W (tlk). *Hin forna lögbók Islendinga sem nefnist Grágás. Codex juris Islandorum antiqvissimus, qvi nominatur Grágás*. Havniæ, sumptibus legati Arnæmagnæani, typis H.H. Thiele, 1829.

Kirjandus

Bagge, Sverre; Nordeide, Sæbjørg Walaker. The Kingdom of Norway. – Berend, Nora (toim). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 121–166.

Bailey, Michael D. The Age of Magicians: Periodization in the History of European Magic. *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 1, nr 1, 2008, lk 1–28.

Bailey, Michael D. *Magic and Superstition in Europe. A Concise History from Antiquity to the Present*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.

Bever, Edward. *The Realities of Witchcraft and Popular Magic in Early Modern Europe: Culture, Cognition, and Everyday Life*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2008.

Bjørsohl Wærdahl, Randi. *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195–1397*. Leiden, Boston: Koninklijke Brill, 2011.

Blomkvist, Nils; Brink, Stefan; Lindkvist, Thomas. The Kingdom of Sweden. – Berend, Nora (toim). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 167–213.

Boulhosa, Patricia Pires. Ideas of Law in Medieval Icelandic Legal Texts. – Imsen, Steinar (toim). *Legislation and State Formation. Norway and its neighbours in the Middle Ages*. Trondheim: Akademika Publishing, 2013, lk 169–182.

Brink, Stefan. Oral Fragments in the Earliest Old Swedish Laws. – Mostert, Marco; Barnwell, P.S (toim). *Medieval Legal Process: Physical, Spoken and Written Performance in the Middle Ages*. Turnhout: Brepols, 2011, lk 147–156.

Brundage, James Arthur. *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*. Chicago; London, 2008.

d'Avray, David L. The Concept of Magic. – Page, Sophie; Rider, Catherine (toim). *The Routledge History of Medieval Magic*. London, New York: Routledge, 2019, lk 48–56.

Ekholst, Christine. *A Punishment for Each Criminal. Gender and Crime in Medieval Swedish Law*. Leiden, Boston: Brill, 2014.

Ekholst, Christine. Defending One's Rights: Aspects of Violence, Honor and Gender in Swedish Medieval Law. – *Revue d'histoire nordique*, vol 4, nr. 10, 2007, lk 189–205.

Finnestad, Ragnhild Bjerre. The Study of the Christianization of the Nordic Countries. Some Reflections. – Ahlbäck, Tore (toim). *Old Norse and Finnish Religions and Cultic Place-Names*, vol 13, 1990, lk 257–272.

Forsmark, Ann-Sofi. Den tjuvmjöllkande kvinnan. Om ett medeltida motiv i uppländska kyrkor och om bilder som historiska källor. – *Uppland: Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund*. Uppsala: Upplands fornminnesförenings förlag, 2003, nr 8, lk 7–40.

Gelting, Michael H. The Kingdom of Denmark. – Berend, Nora (toim). *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, lk 73–120.

Henning Hoff, Hans. *Haflíji Másson und die Einflüsse des römischen Rechts in der Grágás*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2012.

Helland, Ingvill; Koch, Sören. *Nordic and Germanic Legal Methods*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014.

Imsen, Steinar. Law and Justice in the Realm of the King of Norway. – Imsen, Steinar (toim). *Legislation and State Formation. Norway and its Neighbours in the Middle Ages*. Trondheim: Akademika Publishing, 2013, lk 15–38.

Jørgensen, Torstein. Insiders and outsiders: Theological ‘Landscaping’ in Early Medieval Provincial Laws in Norway. – Nordeide, Sæbjorg Walaker; Brink, Stefan (toim). *Sacred and Holy Places. Exploring the Sacralization of Landscape through Time and Space*. Turnhout: Brepols, 2013, lk 237–252.

Kolpacoff Deane, Jennifer. *A History of Medieval Heresy and inquisition*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2011.

Korpiola, Mia. Particularisme juridique et développements communs (Moyen-Âge–Temps modernes): Une perspective suédoise. – *Glossae. European Journal of Legal History* 15, 2018, lk 50–61.

Korpiola, Mia. High and Late Medieval Scandinavia. Codified Vernacular Law and Learned Legal Influences. – Pihlajamäki, Heikki; Dubber, Markus D; Godfrey Mark (toim). *The Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford: Oxford University Press, 2018, lk 378–403.

Lea, Charles Henry. *A History of the Inquisition of Middle Ages*. Vol I, New York: Harper & Brothers, Franklin Square, 1888.

Leonard, Stephen P. Aspects of a West Norse Legal Identity: the Icelandic Perspective. – Varela, Laura Beck; Gutiérrez Vega, Pablo; Spinosa Alberto (toim). *Crossing Legal Cultures*. München: Martin MeidenbauerVerlagsbuchhandlung, 2009, lk 121–127.

Leslie-Jacobsen, Helen Frances. Perspectives on Translating Medieval Law: The Norwegian Landslov of 1274. – Cammarota, Maria Grazia (toim). *Tradurre: un viaggio nel tempo. Filologie medievale*. Bergamo: University of Bergamo, 2018, lk 131–147.

Love, Jeffrey; Larsson, Inger; Djärv, Ulrika; Peel, Christine; Simensen, Erik. *A Lexicon of Medieval Nordic Law*. Cambridge: Open Book Publishers, 2020.

McAuley, Finbarr. Canon Law and the End of the Ordeal. – *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol 26, No. 3, 2006, lk 473–513.

Melve, Leidulf. Literacy Studies: Past Present, and Future. – Mulligan, Amy C; Mundal, Else (toim). *Moving Words in the Nordic Middle Ages*. Turnhout: Brepols, 2019, lk 15–36.

Meylan, Nicolas. *Magic and Kingship in Medieval Iceland: The Construction of a Discourse of Political Resistance*. Turnhout: Brepols, 2014.

Miller, William Ian. *Bloodtaking and Peacemaking: Feud, Law, and Society in Saga Iceland*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1990.

Mitchell, Stephen A. Scandinavia – Page, Sophie; Rider, Catherine (toim). *The Routledge History of Medieval Magic*. London, New York: Routledge, 2019, lk 136–149.

Mitchell, Stephen A. *Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages*. Philadelphia, Oxford: University of Pennsylvania Press, 2011.

Moore, Robert Ian. *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2007.

Mundal, Else. Remnants of the Old Norse Heathendom in Popular Religion in Christian Times. – Salonen, Kirsi; Jensen, Kurt Villads; Jørgensen, Torstein (toim). *Medieval Christianity in the North*. New Studies. Turnhout: Brepols, 2013, lk 7–22.

Myberg, Nanouschka. Room for All? Spaces and Places for Thing Assemblies: The Case of the All-thing on Gotland, Sweden. – *Viking and Medieval Scandinavia*, nr 4, 2008, lk 133–157.

Nelken, David. Comparative Legal research and Legal Culture: Facts, Approaches, and Values. – *Annual Review of Law and Social Science*, 12, 2016, lk 45–62.

Rønning Nordby, Ole-Albert. The Self in Legal Procedure: Oath-Taking as Individualism in Norwegian Medieval Law. – Eriksen, Stefka G; Langsholt Holmqvist, Karen; Bandlien, Bjørn (toim). *Approaches to the Medieval Self Representations and Conceptualizations of the Self in the Textual and Material Culture of Western Scandinavia, c. 800-1500*, Berliin: De Gruyter, lk 177–193.

Palmer, Robert C. Trial by Ordeal. – *Michigan Law Review*, vol. 87, nr. 6, 1989, lk 1547–1556.

Pennington, Kenneth. The Fourth Lateran Council, its Legislation and the Development of Legal Procedure. – Melville, Gert; Helmrath, Johannes (toim). *The Fourth Lateran Council. Institutional Reform and Spiritual Renewal*. Affalterbach: Didymos-Verlag, 2017, lk 41–56.

Pihlajamäki, Heikki. ‘Swimming the Witch, Pricking for the Devil’s Mark’: Ordeals in the Early Modern Witchcraft Trials. – *Journal of Legal History*, 21:2, 2000, lk 35–58.

Sandvik, Godmund; Sigurðsson, Jón Viðar. Laws. – McTurk, Rory (toim). *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2005, lk 223–244.

Sigurðsson, Jón Viðar; Pedersen, Frederik; Berge, Anders. Making and Using the Law in the North c. 900–1350. – Sigurðsson, Jón Viðar; Lottes, Guenther; Medijainen, Eero (toim). *Making, Using and Resisting the Law in European History*. Pisa: Plus-Pisa University Press, 2008, lk 37–64.

Stokes, Laura. *Demons of Urban Reform: Early European Witch Trials and Criminal Justice, 1430–1530*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011.

Strauch, Dieter. *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*. Berlin, New York: De Gruyter, 2011.

Sunde, Jørn Øyrehagen. Managing the Unmanageable – An Essay Concerning Legal Culture as an Analytical Tool. – Koch, Søren; Skodvin, Knut Einar; Sunde, Jørn Øyrehagen (toim). *Comparing Legal Cultures*. Bergen: Fagbokforlaget, 2017, lk 13–26.

Sunde, Jørn Øyrehagen. The Legal Cultural Dependency of Norwegian Legal Method – and its Future. – Helland, Ingevall; Koch, Sören (toim). *Nordic and Germanic Legal Methods. Contributions to a Dialogue between Different Legal Cultures, with a Main Focus on Norway and Germany*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014, lk 44–70.

Tamm, Ditlev. How Nordic are the old nordic Laws? – *Anuario de historia del derecho español*, No. 74, 2004, lk 9–22.

Þorláksson, Helgi. Historical Background: Iceland 870–1400. – McTurck, Rory (toim). *A Companion to Old Norse-Icelandic Literature*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2005, lk 136–154.

van Caenegem, Raoul Charles. *Legal History. A European Perspective*, London, Rio Grande: The Hambledon Press, 1991.

Van Gent, Jacqueline. *Magic, Body and the Self in Eighteenth-Century Sweden*. Leiden, Boston: Brill, 2009.

Vasara-Aaltonen, Marianne. *Learning Law and Travelling Europe: Study Journeys and the Developing Swedish Legal Profession, c. 1630–1800*. Leiden, Boston: Brill, 2020.

Vogt, Helle. *The Function of kinship in Medieval Nordic Legislation*. Leiden, Boston: Brill, 2010.

von Amira, Karl. *Nordgermanisches Obligationenrecht: Bd. Altschwedisches Obligationenrecht*. Leipzig : Verlag von Veit & Comp, 1882.

Wærdahl, Randi Bjørshol. *The Incorporation and integration of King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195–1397*. Leiden, Boston: Brill, 2011.

Winroth, Anders. The Teaching of Law in the Twelfth Century. – Vogt, Helle; Münster-Swendsen, Mia (toim). *Law and Learning in the Middle Ages*. Kopenhagen: Djøf Publishing, 2006, lk 41–62.

Wolf, Armin. *Gesetzgebung in Europa 1100–1500: zur Entstehung der Terriotralstaaten*. München: C.H. Beck, 1996.

Wormald, Patrick. *The Making of English Law: King Alfred to the Twelfth Century*, vol. I, *Legislation and its Limits*, London, 1999.

Lisa 1. Terminoloogia

Originaalkeeles	Inglise keeles	Eesti keeles
gerning (vanapõhja k), gerningr (vanapõhja k), görning (vanapõhja k); gerningar illar (vanapõhja k)	evil/criminal deed (<i>resp</i> witchcraft); sorcery	pahatahtlik tegu/kuritegu (<i>resp</i> nõiakunst); nõidus
fordæðuskapr (vanapõhja k), fordeþskepr (vanagutni k), fordeþskiepr (vanagutni k); fordæða (vanapõhja k)	witchcraft, black sorcery; sorcerer	nõiakunst, kahjustav nõiakunst; sorts
galdr (vanapõhja k)	sorcery, spell	nõidus, loits
troll (vanapõhja k); trollkona (vanapõhja k); troldomber (vanarootsi k), trulldomber (vanarootsi k)	troll; witch, female troll; sorcery	troll; naistroll, -nõid; nõidus
Útan (vanapõhja k) útiseta (vanapõhja k)	outside (of), beyond; sitting out at night	millestki väljas; surnute/hingede manamine
blóð (vanapõhja k); blót (vanapõhja k), blot (vanagutni k), blotan (vanagutni k)	blood; heathen sacrifice	veri; vererituaal, paganlik praktika, ohverdus

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Helina Välb,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud bakalaureusetöö „Nõidumine ja maagia 12.–13. sajandi Skandinaavia õigustekstides“, mille juhendajad on Kerli Kraus ja Anti Selart, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidatest teost reprodutseerida, levitada ning üldsusele suunata ja keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad ka töö autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Helina Välb

25.05.2021